

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

СТУДІЛКО ОЛЬГНА ОЛЕГІВНА (_____)

Допускається до захисту:

В. о. завідувача кафедри теорії та історії
української і світової літератури,

д.ф.н, доц. _____

_____ Кравченко Е. О.

«_____» _____ 20__ р.

**ЖІНОЧІ ТИПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ У
МАЛІЙ ПРОЗІ ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА**

Спеціальність 035 Філологія

Українська мова та література

Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник:

Н .М. Урсані, доцент кафедри

теорії та історії української

і світової літератури

к., філол. наук, доцент

(підпис)

Оцінка: ____/ ____ / ____

(бали/за шкалою ЕКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК : _____

(підпис)

Вінниця 2020

АНОТАЦІЯ

Студілко О.О. Жіночі типи та особливості їх відображення у малій прозі Григорія Квітки-Основ'яненка. Спеціальність 035 Філологія, Освітня програма «Українська мова та література». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2020.

У кваліфікаційній роботі досліджено світогляд і творчість Г. Квітки-Основ'яненка, зокрема твори малої прози Г.Ф Квітки-Основ'яненка («Маруся», «Сердешна Оксана», «Щира любов», «Козир-дівка»). Показано особливості творчих методів письменника. Встановлено характеристику жіночих типів у творчому доробку малої прози Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, специфіку вивчення творів малої Г. Ф Квітки-Основ'яненка у вищій школі.

Ключові слова: проза, повість, сентименталізм, просвітницький реалізм, романтизм, бурлеск, сатира, народна обрядовість, фольклор, літературний образ, тип, засоби творення образів, агіографія.

85с., 1дод., 60джерел.

АННОТАЦИЯ

Студилко О.О. Женские типы и особенности их отражения в малой прозе Григория Квитки-Основьяненко. Специальность 035 Филология, Образовательная программа «Украинский язык и литература». Донецкий национальный университет имени Василия Стуса, Винница, 2020.

В квалификационной работе исследованы мировоззрение и творчество Г. Квитки-Основьяненко, в частности произведения малой прозы Г.Ф. Квитки-Основьяненко («Маруся», «Бедная Оксана», «Истинная любовь», «Бой-девка»). Показаны особенности творческих методов писателя. Установлено характеристику женских типов в творчестве малой прозы Ф. Квитки-

Основьяненко, специфику изучения произведений малой Г. Ф Квитки-Основьяненко в высшей школе.

Ключевые слова: проза, повесть, сентиментализм, просветительский реализм, романтизм, бурлеск, сатира, народная обрядность, фольклор, литературный образ, тип, средства создания образов, агиография,

85с., 1доп., 60 ист.

SUMMARY

Studilko O.O. Female types and features of their reflection in the short prose of Hryhoriy Kvitka-Osnovyanenko. Specialty 035 Philology, Educational program "Ukrainian language and literature". Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2020.

The qualification work examines the worldview and work of G. Kvitka-Osnovyanenko, in particular the works of short prose by GF Kvitka-Osnovyanenko ("Marusya", "Serdeszna Oksana", "Shchyra"). love ", " Trump-girl "). Features of creative methods of the writer are shown. The characteristics of female types in the creative work of short prose GF Kvitka-Osnovyanenko, the specifics of studying the works of little GF Kvitka-Osnovyanenko in high school.

Keywords: prose, county, sentimentalism, enlightenment realism, romanticism, burlesque, satire, folk rites, folklore, literary image, type, means of image creation, hagiography,

85p., 1 appendix, 60 sources.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	1
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. МАЛА ПРОЗА ГРИГОРІЯ КВІТКИ ОСНОВ'ЯНЕНКА У НАУКОВІЙ РЕЦЕПЦІЇ.....	11
1.1 Реалізм творів Г.Квітки-Основ'яненка у відображенні суспільного життя та значення жінки у ньому.....	11
1.1.1 Сентиментально-реалістичні повісті	11
1.1.2 Бурлескно-реалістичні оповідання.....	24
1.2 Засоби міжтекстових та мистецьких відношень щодо творів малої прози Г. Квітки-Основ'яненка.....	30
Висновки до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ 2. ТИПОЛОГІЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У СИСТЕМІ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ.....	35
2.1. Специфіка структурування жіночих образів-характерів в українській літературі.....	35
2.2.Характеристика дівочих образів пасивного типу у повістях «Маруся», «Щира любов» та «Сердешна Оксана» Г. Квітки-Основ'яненка.....	44
2.3.Художня своєрідність дівочих образів активного типу у повісті «Козир-дівка» Г. Квітки-Основ'яненка.....	51
2.4.Осмислення жінки-матері у художній візії Г. Квітки-Основ'яненка.....	54
Висновки до розділу 2.....	56
РОЗДІЛ 3. СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ МАЛОЇ ПРОЗИ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	57
3.1.Своєрідність стилю соціально-побутової повісті Г.Квітки-Основ'яненка «Маруся».....	57

3.2. Особливості сатирично-реалістичної повісті «Конотопська відьма».....	62
Висновки до розділу 3.....	64
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ПОСИЛАНЬ	68
ДОДАТКИ	74

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Опрацювання важливого для сучасного літературознавства проблеми, а саме комплексному вивченню моделей жіночих характерів в українській літературі другої половини XVIII – початку XIX століття. Григорій Квітка-Основ'яненко один із перших в Україні почав писати народною мовою не тільки про смішне, а й про серйозне. Тому поява прозових творів українською мовою була своєчасним продовженням і поглибленням літературного подвигу Івана Котляревського, актом історичного значення, який довів зрілість і художню досконалість української мови. Інакше кажучи, Г. Квітка-Основ'яненко прийшов в українську літературу в час її національного відродження, а також в історію літератури увійшов як засновник та фундатор художньої прози та жанру соціально-побутової комедії в класичній українській літературі. Його творча спадщина заслужено користується широкою популярністю в народі [14, с. 29].

Г. Квітка-Основ'яненко належав до тих українських письменників перших десятиріч XIX ст., які зуміли теоретично осмислити й застосувати в художній практиці творчі принципи нового тоді літературного напрямку – просвітницького реалізму.

Повісті Г. Квітки-Основ'яненка, сюжети яких розгортаються поза соціальними конфліктами, з ідеально-побожними героями, є типовим зразком українського сентименталізму. Його творчість справила значний вплив на подальший розвиток української літератури [12, с. 175].

Творчість Г. Квітки-Основ'яненка відображає багато типових рис історичної епохи, життя майже всіх верств українського суспільства. За всієї поміркованості письменника й цензурних обмежень та заборон у його творах постають реальні обриси чиновницько-бюрократичного, кріпосницького ладу. Панщина, кріпаччина характеризуються письменником як страхіття, як найважче

становище людини. Слово «панщина» вживається на означення каторжної роботи, тяжкої кари. З окремих штрихів складається картина нелюдського становища кріпаків.

Для творчості Г. Квітки-Основ'яненка як одного з типових і наживних виразників естетики просвітницького реалізму характерна розмаїтість жанрів, широка варіативність жанрових структур. Він виступав у всіх літературних родах і жанрах, був новатором у жанрі повісті, оповідання, комедії, реалістичної трагедії. Письменник збагатив українську літературу багатоаспектною суспільною та морально-етичною проблематикою, яскравими характерами, просвітницько-реалістичними творчими принципами, прийомами літературного освоєння народної поезії, засобами увиразнення національного обличчя літератури [47, с.16].

Орієнтуючись на живу народну мову, освоюючи мовно-стилістичний арсенал попередньої літератури й фольклору, Г. Квітка-Основ'яненко збагатив українську літературну мову, виробив свій індивідуальний художній стиль. Зокрема, мовленнєвий стиль його сентиментально-реалістичних повістей вирізняється переходом від казково-епічної виразності до пісенної багатобарвності й милозвучності семантико-інтонаційного ладу, до емоційної «нестриманості», семантичної експресивності мовлення персонажів у діалогах чи внутрішніх монологів.

Кращі твори Квітки-Основ'яненка представляли українську літературу загальноросійському та європейському читачеві: починаючи з 1837 р. ряд його оповідань і повістей друкується в російських перекладах у Петербурзі та Москві; 1854 р. в Парижі виходить французькою мовою «Сердешна Оксана». Трохи пізніше його твори перекладаються польською, болгарською, чеською мовами. Проза й драматургія Г. Квітки-Основ'яненка справила значний вплив на активізацію культурного життя на західноукраїнських землях, він позначився

також на творчості Т. Шевченка, М. Вовчка, пізніших як українських, так і російських прозаїків, зокрема М. Гоголя [19, с. 87].

Г. Квітка-Основ'яненко акцентував на особливостях національного характеру, специфіці мислення, вірувань, звичаях, побуту, на цінностях та ідеалах українців. Його сентиментальна проза мала вагоме значення для становлення оповідного дискурсу в українській літературі.

Докладно проаналізувавши світогляд і творчість Г. Квітки-Основ'яненка, літературознавці дали глибоку характеристику творчого методу письменника. О. Білецький, П. Волинський, Н. Крутікова, Д. Чалий, С. Зубков, Є. Вербицька, О. Гончар показали, що для творчості Г. Квітки (як і для творчості інших українських письменників того періоду) характерним є своєрідне поєднання тодішніх літературних напрямів – елементи бурлеску, сентименталізму, романтизму, реалізму виступають тут у складній взаємодії. Провідною ж у творах Г. Квітки сучасні дослідники називають тенденцію зростання й поширення елементів критичного реалізму.

Об'єкт дослідження - різножанрові прозові твори Г. Квітки-Основ'яненка («Маруся», «Сердешна Оксана», «Щира любов», «Козир-дівка»).

Предмет дослідження є жіночі типи у творчому доробку малої прози Григорія Квітки-Основ'яненка.

Мета дослідження - аналіз та класифікація жіночих типів у малій прозі Григорія Квітки-Основ'яненка, осмислення семантики текстів, рецепцій, новаторства та світоглядних орієнтирів митця.

Реалізація поставленої мети дослідження передбачають розв'язання таких **завдань**:

- подати творчість Г. Квітки-Основ'яненка у наковій рецепції;

- визначити типи образів української жінки в творчості Г. Квітки-Основ'яненка;
- з'ясувати особливості вивчення творчості письменника у вищій школі.

У процесі роботи над темою роботи нами використовувалися такі **методи дослідження**: метод історичного та логічного підходу, метод системного підходу, аналізу, синтезу, порівняння, індукції та дедукції дозволили з'ясувати та уточнити основні поняття дослідження;

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання наукових положень проведеного дослідження:

- у науково-дослідній сфері: в подальших теоретичних розробках дослідження;
- для подальшого вивчення жіночих типів та особливості їх відображення в українській літературі;
- під час викладання курсів та спецкурсів із української літератури тощо.

Теоретичну основу складають історико-генетичний та поетико-типологічний підходи, положення праць В. Агеєвої, М. Бахтіна, М. Кодака, Ю. Лотмана, С. Павличко, Ю. Тинянова, наукові ідеї досліджень з історії української літератури Л. Гаєвської, І. Денисюка, Ю. Кузнєцова, В. Фащенко та ін. У роботі послуговуємося науковими концепціями дослідників творчості Г. Квітки-Основ'яненка (М. Возняк, О. Гончар, М. Зеров, С. Зубков, Д.Чик, О.Чик та ін.).

Експериментальна база: Прибузька філія Комунальний заклад «Заклад загальної середньої освіти-ліцей Лука-Мелешківської сільської ради» Вінницького району, Вінницької області.

Апробація результатів дослідження

Основні положення наукового дослідження представлено на Міжнародній науково-практичній конференції «Дослідження різних напрямів філологічних

наук» у м. Одеса 27–28 листопада 2020 р. За результатами конференції вийшов друком збірник, до якого включено статтю на тему «Народні обряди в повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся». Восени 2020 року подано до «Студентського наукового вісника» статтю на тему «Трансформація життійного жанру у художній інтерпретації Г. Квітки- Основ'яненка (Повість «Маруся»»).

Структура роботи

Наукова робота складається зі вступу, 3 розділів, списку використаної літератури. Загальний обсяг дослідження становить 85 сторінок, з них – 67 сторінок основного тексту, список використаної літератури налічує 60 позицій, додатки – 12 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

Мала проза Григорія Федоровича Квітки-Основ'яненка у науковій рецепції

1.1. Реалізм творів Г.Квітки-Основ'яненка у відображенні суспільного життя та значення жінки у ньому

1.1.1 Сентиментально-реалістичні повісті

Просвітницький реалізм – творчий метод у літературі XVIII-XIX ст. Письменники-просвітники гостро критикували феодальні порядки, стверджували думку про встановлення справедливого суспільного ладу шляхом освіти та морального виховання людини, пропагували ідеї добра і справедливості, возвеличували людину – трудівника, критикували паразитизм панівних класів, стверджували гуманні стосунки між людьми. Таке ж ідейне спрямування мають твори Г. Квітки-Основ'яненка. Їх можна поділити на дві групи: сентиментально-реалістичні повісті («Маруся», «Козир-дівка», «Сердешна Оксана», «Щира любов» тощо) і бурлескно-реалістичні оповідання («Салдацький патрет», «Мертвецький Великдень», «От тобі і скарб», «Пархімове снідання», «Підбрехач»), повість («Конотопська відьма») [60, с. 225].

Григорій Квітка звертався до народної поезики, дотримувався живої розповіді селянина, уникав надмірностей дидактичного сентименталізму, пишномовності, не приховував і вад у зображенні народного побуту. «Квітчин сентименталізм, за дуже небагатьма літературними домішками, є сентименталізм народний, малоруський, який виявляється і в українській народній поезії, і в дійсності, є реалізм вірною передачею основної риси народного характеру» [60, с. 225].

Керуючись прагненнями сприяти розвитку національної культури свого

народу, письменник поставив за мету змалювати картини життя і побуту українського селянина, показати звичаї і обряди, заговорити його рідною мовою. Це основні причини, що зумовили Квітку-Основ'яненка створити ряд повістей й оповідань українською мовою [8, с. 65-66].

У своїх повістях прозаїк майстерно опоетизовує найкращі риси національного характеру. Показуючи високу моральність простої людини, автор наділяє її такими рисами, які оспівані в народно-пісенній творчості. Іноді письменник створює різні конфлікти, але уникає показу їх загострення на соціальному ґрунті [8, с. 70].

Є. Вербицька, відзначивши, що творам Г. Квітки-Основ'яненка властивий «критичний реалізм в його зародковому стані, коли ще не всі елементи типового були охоплені автором в процесі створення художнього образу», наголошує специфіку світобачення письменника і звертається до терміну «просвітительський реалізм».

О. Гончар, досліджуючи творчий метод письменника, визначає його, як «соціально-побутовий реалізм із сильним викривальним струменем» [14].

У сентиментально-реалістичних творах Г. Квітка-Основ'яненка відходить від бурлеску, надаючи перевагу щирому задушевному ліризмові, що впливає з його гуманістичних основ.

Сентименталізм – літературний напрям другої половини XVIII – початку XIX століть, що характеризувався особливою увагою до духовного світу людини й відзначався ідеалізацією дійсності та перебільшенням почуттів [38, с.47].

Талант Г. Квітки-Основ'яненка як українського письменника найповніше виявився в художній прозі. У таких повістях, як «Маруся», «Сердешна Оксана», «Козир-дівка», «Щира любов», де центральним персонажем виступає сільська дівчина. Письменник талановито й поетично відтворив побут народу й обряди,

оспівав високі моральні якості трудівників. Як прихильник поєднання реалістичного зображення дійсності з сентименталізмом, Г. Квітка-Основ'яненко у своїх сентиментально-реалістичних повістях прагне не тільки показати побут села, а й розчулити читача благородними рисами героїв, їх великодушними вчинками, глибокими стражданнями.

Г. Квітка-Основ'яненко є найяскравішим представником українського сентименталізму. Його повість "Маруся" відома багатьом читачам в Україні та за її межами.

Риси сентименталізму письменник втілює на практиці. Головним предметом зображення автора стають не події, а почуття персонажів. Розкрити внутрішній світ персонажів йому допомагають пейзажні картини. Саме картини природи відіграють велику роль в сентименталістському творі, бо «настрій» природи є суголосним настроєві героя, підкреслюючи його, або ж навпаки – вони контрастують, і це також допомагає розкрити настрій, психологію персонажа [6, с. 239].

Проблема українського сентименталізму довгий час залишалася і, мабуть, залишатиметься дискусійною. Науковці постійно у своїх працях намагалися вирішити це питання. До таких праць відносимо «Історію українського письменства» С. Єфремова. Дослідник розрізняв сентименталізм і романтизм, що один за одним домінували в літературному житті Західної Європи кінця XVIII й початку XIX ст. й зауважував, що ці напрями вплинули на становлення нової української літератури. Але впливу західного сентименталізму («штучної манірності»), на думку С. Єфремова, не зазнав Г. Квітка-Основ'яненко. В українському літературознавстві проблему типології сентименталізму порушував М. Зеров. Він був одним із перших, хто виділив український сентименталізм в окремий літературний феномен (найбільшим сентименталістом вважав Г. Квітку-Основ'яненка) [27, с.41].

Сентиментально-реалістичні повісті письменника відзначаються поглибленим психологізмом, ліричною тональністю, постановкою в центр творів позитивних персонажів з трудового селянства. Так, у найвидатнішій повісті «Маруся» душевно багаті, свідомо піднесені письменником до ідеалу головні герої твору уособлюють високі людські якості простого народу. Новаторським досягненням Г. Квітки-Основ'яненка є відтворення трудової діяльності хлібороба. Повість сповнена поезії народної обрядовості.

В основі її сюжету – ідеальне і разом з тим нещасливе кохання Василя і Марусі. Г. Квітка-Основ'яненко відобразив глибокі почуття і щире кохання Марусі й Василя, показав моральну чистоту і внутрішню красу цієї молодого пари. Сюжет повісті, як і її образи, забарвлений елементами сентименталізму [32, с.87].

Розповідь ведеться в психологічному плані. Провідними у творі є глибокі переживання героїв, викликані тим, що багатий селянин Наум Дрот не хоче віддати заміж своєї єдиної дочки Марусі за бідного парубка Василя, на якого чекає лиха, царська солдатчина. Тому Василь змушений іти на службу до купця, щоб заробити гроші і взяти замість себе найомщика. Лише після цього Дрот дає згоду на шлюб. Але Маруся, застудившись, помирає. Юнак глибоко переживає тяжку втрату, з горя бере постриг і незабаром теж помирає. Такий короткий зміст твору.

Основна ідея твору, викладена автором на початку повісті, зводиться до пропаганди смиренності, покори, перед Богом. Цій ідеї автор прагне підкорити всі художні засоби, всю композиційно-стилістичну побудову «Марусі». Сама повість, її сюжетно-фабульна частина виступає як ілюстрація до сказаного, як притча [53, с.14-15].

Головний образ повісті – Маруся. У ній втілені найкращі риси сільської української дівчини. Це – естетичний ідеал Г. Квітки-Основ'яненка. Її зовнішня і

духовна краса ідеалізована. Як пише Г.Квітка-Основ'яненко «Та що ж то за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці, як тернові ягідки, бровоньки, як на шнурочку, личком червона, як панська рожа, що у саду цвіте, носочок так собі пряменький з горбочком, а губоньки як цвіточки розцвітають і меж ними зубоньки, неначе жарнівки, як одна на ниточці нанизані. Коли було заговорить, то усе так звичайно, розумно, так неначе сопілочка заграє стиха, що тільки б її й слухав; а як усміхнеться та очицями поведе, а сама зачервоніється, так от неначе шовковою хусточкою обітреш смажнії уста. Коси у неї, як смоль, чорнії та довгі-довгі, аж за коліно,... та й шия ж білесенька,- білесенька, от як би з крейди чепурненько вистругана..» [31, с. 145].

Портрет Марусі змальований колоритними фарбами, проте йому бракує виразніших індивідуальних рис.

Високохудожній образ дівчини наділений фольклорними рисами. Провідне в характері Марусі – слухняність, покірність, працьовитість і релігійність. Вона шанувала своїх батьків, старанно працювала. Не ходила вона гуляти з дівчатами ні на вулицю, ні на вечорниці й іншим не радила ходити. У характері героїні – втілення ідеалу скромності. Виявляючи глибоке розуміння психології героїв, письменник відтворив найтонші нюанси їх високих душевних почуттів. Ніжна і ласкава Маруся до свого коханого. Її внутрішній світ сповнений радісних почуттів, душевної краси. Дівчина прагне до щастя. Слухняна і покірна, Маруся зважилась благати батька зглянутись на неї, не губити її щастя і видати заміж. Але майнова нерівність насамперед стала непереборною перешкодою до їх одруження [31, с.147]. Сумне життя настало для дівчини без Василя, який пішов на заробітки. Вона журиться, ночей не досипає, уболіває за долю свого коханого. Художньо правдиво письменник відображає духовний стан героїні, показуючи цілковиту гармонійність навколишнього життя з її психологічним піднесенням. Вона ніжно і палко закохана, проте знаходить в собі силу волі, щоб не

зустрічатись з Василем до одруження та ще й без відома батьків.

Батько, хоч і співчуває своїй дочці, але дорікає їй за те, що вона не хоче виходити заміж за іншого. Г. Квітка-Основ'яненко вводить народні мотиви, коли дівчину силують вийти заміж, а вона воліє краще посивіти, ніж вийти за нелюба. Малюючи життя патріархальної селянської родини Наума, письменник намагався уникати показу родинного конфлікту. Проте Маруся зважилась не коритися батькові, заявляючи, що коли не за Василя, то ні за кого не вийде заміж [26 с.41].

Щоб зворушити читача і заглибити його у внутрішній світ героїні, письменник малює ряд хвилюючих картин, створює ситуації, які підсилюють драматичне напруження. Прощаючись із Василем, який їде на заробітки, Маруся пророчить собі смерть [4, с. 78].

Передчуття героїнею трагічної розв'язки не обумовлене логікою розвитку сюжету. Журичись за милим, Маруся стала безвольна, занепала духом, втратила працездатність, нудьгує. Розкривши душевний світ героїні, Г. Квітка-Основ'яненко психологічно готує читача до неминучих глибоких зворушень і вболівань за її нещасливу долю. Елементи випадковості прискорюють трагічну розв'язку нещасливого кохання. Маруся пішла у бір по гриби, змокла під холодним дощем, захворіла і незабаром померла.

Із великою художньою силою відображено останні хвилини життя Марусі і прощання її з батьками. Вона не скаржиться на свою долю і не шкодує за втраченим життям і батькам радить не вболівати, щоб не розгнівати Бога. Смерть Марусі художньо не вмотивована і трактується письменником, як вияв волі Божої [35, с.26-27].

Яскравими фарбами письменник змалював чудову красу української природи, яка гармоніює внутрішній красі героїв. Їх кохання так само розквітає, як і природа. Автор майстерно передає чарівний спів соловейка, красу ранкової

роси.

Образ Марусі глибоко ліричний, зворушливий і найвиразніший у повісті. Однак, він не має чітко виражених типових рис характеру. Надмірна релігійність певною мірою послаблює реалістичність цього персонажа.

Образ Василя – цілком гармоніює образу Марусі, але художньо менш окреслений. Василь – бідний селянський парубок, сирота, працює свитником у місті. Вірозумний, гарний, працьовитий і релігійний. Портрет його, як і Марусі, змальований у фольклорному плані: «Хлопець гарний, русавий, чисто підголений; чуб чепурний, уси козацькі, очі веселенькі, як зірочки: на виду рум'яний, моторний, звичайний...» [18, с. 27].

За доброту, працьовитість і чесність родина Дрота шанобливо поставилась до Василя. Та перешкодою до одруження була лиха царська солдатчина і майнова нерівність. Таке трактування є виявом реалістичного зображення дійсності. Надмірна чутливість і переживання властиві Василеві. Він тяжко переживав втрату коханої, навіть хотів покінчити життя самогубством, але знайшов інший вихід з становища: постригся в ченці Печерського монастиря і скоро помер [35, с.18].

Василя показано, як скромну, щиру і не лукаву людину, яка шанобливо ставиться до старших і кориться патріархально-родинним звичаям.

В образі Василя втілено глибокі переживання від втраченого щастя. Цей образ змальовано відповідно до релігійних поглядів письменника.

У повісті «Маруся» Г. Квітка-Основ'яненко широко використовує багатющі джерела народної творчості.

Повість «Маруся» є найкращим художнім доробком письменника. Прогресивна критика дуже високо цінувала твір. Повість «Маруся» здобула собі довговічність, тому що письменник звернувся до зображення життя і побуту українського народу і показав його душевну красу і високу моральну чистоту.

Слід відзначити, що в повісті «Щира любов» спостерігаємо, як і в близькій до неї за жанровими ознаками «Марусі», багато рис сентименталізму. Це, очевидно, зумовлене дотриманням Г. Квіткою-Основ'яненком своєї певної традиції – як у сюжеті, так і в способі зображення персонажів; зіграв тут роль і вплив вихованої на сентиментальних романах дружини письменника, на прохання якої був написаний цей твір. Значний вплив сентименталізму відчувається в сюжеті, в авторській характеристиці персонажів [45, с.89].

Це і надмірна чутливість та сльозливість героїв, і неприродний вияв ними почуттів у деяких сценах; це й постійні розмови персонажів про можливу свою смерть від кохання; це й смерть героїні з туги за коханим; це й особливість деяких портретних характеристик: «...Як він гарно говорить, – передає письменник враження Галочки від офіцера, – та губоньками, що червоні, як та калина, поворочує, із-за них та зубоньки мелькають, білесенькі та рівнесенькі, як є один, які то рум'яні щоки, які узенькі чорні його брови, – як на шнурочку, а очиці які ж то!» [10, с. 45].

Приваблює «Щира любов» показом світлої, благородної душі прекрасної сільської дівчини. Головна особа, виведена в цій повісті (Галочка), поєднує в своєму характері, в своєму житті і всій індивідуальності гідні подиву риси грації, простосердечності й високих почувань. Природа й мистецтво повинні тут обнятися в захваті від свого творіння.

Отже, Г.Квітка-Основ'яненко у повісті «Щира любов» використав місцеві розповіді, перекази й пісні про знамениту своїм розумом і красою дівчину з прихарківської слободи Гончарівки.

У пізніших творах прозаїка спостерігається тенденція до більшого заглиблення в актуальні соціальні проблеми, до ширшого показу залежності формування характерів від середовища. У сентиментально-реалістичних творах Г. Квітка-Основ'яненко відходить від бурлеску, надаючи перевагу щирому

задушевному ліризмові, що впливає з його гуманістичних основ. Кожний твір цієї групи має повчальний вступ, в якому виявляються погляди автора на людські взаємовідносини [54, с. 127].

Серед сентиментально-реалістичних творів Г. Квітки-Основ'яненка одною з кращих є соціально-побутова повість «Козир-дівка», в якій автор далі пішов по шляху реалізму. В основу твору автор поклав соціальний конфлікт між селянством і царським чиновництвом та сільською владою.

Повість розпочинається коротким моралізаторським вступом, спрямованим проти злих наклепів, жертвою яких став чесний наймит Левко.

Звернувшись до цієї теми, письменник правдиво показує свавілля волосних чиновників та бюрократизм і хабарництво судейських вельмож, з якими довелося зіткнутись героїні твору Ївзі [54, с. 130].

Селянська дівчина не оплакує своєї гіркої долі, а наполегливо бореться за своє щастя.

Г. Квітка-Основ'яненко створив досить колоритний образ героїні повісті Ївги.

Конфлікт розгортається навколо двох персонажів – Ївги та її коханого Левка. Ївга – дочка заможного селянина – власника постоялого двору Трохима Макухи. Старий Макуха був якийсь нетямущий, тому всі господарські справи вела його дружина Горпина, а після її смерті – Ївга, яка ще змалку виявила здібність до господарських справ.

У Макухи був годованець Левко. Він разом із Ївгою давав лад всьому господарству. Брат Ївги – нероба і п'яниця Тимоха – вкрав у батька гроші і звернув на Левка, якого засудили на каторгу. Визволяючи безневинного сироту Левка, Ївга зіткнулася з жорстокою дійсністю [32, с.46].

Так зав'язується конфлікт між героїнею повісті та представниками сільської влади і судейськими чиновниками. Ївга не знає про те, що Левко не брав

грошей, але вона переконана в тому, що він порядна людина і не міг цього зробити. Конфлікт ускладнюється ще й тим, що волосний писар хоче одружитися з Ївгою, щоб шахрайським способом заволодіти добром її батька. «Йому нужди не було до Ївги, – пише автор, – аби б худобу згарбати... збирався Тимоху за качества оддати у солдати, а самому всім орудувати; а з старим Трохимом Макухою теж лагодивсь упоратись» [31, с. 128].

Та, щоб прокласти собі шлях до збагачення, він звинувачує Левка у крадіжці грошей.

У складних умовах довелося Ївзі вести боротьбу за правду проти різних шахраїв. У цій нерівній боротьбі вона виявила велику наполегливість, світлий розум і вміння вести себе з продажними чиновниками.

Злі люди розлучили Ївгу з Левком саме тоді, коли вони вирішили одружитись. Щоб повернути свободу своєму коханому, Ївга ні перед чим не зупиняється. На домагання писаря одружитись вона гідно відповідає: «Щоб ти не дождав із твоїм родом поганим писарським!» [31, с.130].

Дівчина не втрачає надії домогтися правди. Вона звертається до повітового суду. Скрізь Ївга натрапляє на бездушність і зневагу.

Письменник провів свою героїню через повітове і губернське місто, розчинивши перед нею двері царських бюрократичних установ, де без суду проштамповували винесений вирок – заслати на каторгу безневинну людину. І тільки випадковість, врятувала Левка від Сибіру. Знайшовся таки добрий пан-губернатор, який, уважно вислухавши дівчину, велів випустити Левка на волю, притягнути до відповідальності волосного голову і писаря. «Ну, ти настоящая козир-дівка; вихлопотала-таки свого жениха, ослобонила його з Сибірі!» – сказав губернатор [31, с. 170].

Правдиво показавши безчинства царських чиновників, Квітка не втрачає надії на доброго пана, на торжество правди.

Автор засуджує безлад царського суду і разом із тим закликає чиновників справедливо виконувати свої обов'язки, щоб полегшити долю народу. Отже, ідейна позиція Г. Квітки-Основ'яненка тут суперечлива.

Головні мотиви повісті не кохання Ївги й Левка, яке зображене в сентиментальному плані, а боротьба за людську гідність і щастя проти соціальної несправедливості. З великою теплотою Г. Квітка-Основ'яненко змалював образ Ївги. Провідною рисою її характеру є прагнення до щастя, за яке вона готова боротися все своє життя.

Письменник показує моральну вищість Ївги над людьми панівних верств. Шануючи свою честь, вона відяється взяти від губернатора гроші, зібрані панами на її весілля, заявивши, що «ніхто не повірить, щоб пани без усього надавали. Сором буде і на людей дивитись!». Народ ніколи не сподівався добра від панів. Не взяла Ївга й грошей, яких не встиг пропити її брат Тимоха, найнявшись рекрутом. «Як таки мені братову кров пити? – сказала вона губернаторові. – Він продав свою волю, а я щоб на ті гроші справляла весілля!»[31, с. 175].

Образ Ївги – це ідеал сільської дівчини. Продовжуючи традиції І.Котляревського в створенні позитивного образу простої дівчини, Г. Квітка-Основ'яненко показав, що саме такою повинна бути кожна дівчина.

Якщо Маруся – героїня однойменного твору — кориться своїй долі, оплакуючи її, то Ївга не схиляється перед важкими життєвими обставинами, з якими їй довелося зіткнутися на шляху до визволення свого коханого і переборює всі ці перешкоди.

Правдиво змальовано і образ сироти Левка. Він постає у творі, як жертва свавілля сільської влади, зокрема волосного писаря, про якого справедливо говорить Ївга, коли він сватався до неї. [39, с.76]

Образи чиновників, панства, взагалі представників низової влади змальовані в сатиричному плані. Всі ці соціальні лиходії наділені негативними

рисами характеру, Найбільше уваги приділено в повісті суддям та судейським чиновникам. Одні якісь недолугі, інші – нетактовні, але всі вони бездушні, хабарники, байдужі до людського горя.

Усім своїм твором Г. Квітка-Основ'яненко об'єктивно виступає проти соціальної несправедливості тодішнього суспільного ладу.

Одним із кращих творів Г. Квітки-Основ'яненка є повість «Сердешна Оксана», яка вперше надрукована в альманасі «Ластівка» за 1841 рік. Письменник з великою художньою силою зобразив трагічне кохання сільської дівчини Оксани, обдуреної офіцером.

Відомо, що до теми кохання людей різних соціальних верств не раз звертались письменники і країнської і світової сентиментальної літератури.

У подібному плані Г. Квітка-Основ'яненко у своїх творах «Щира любов» та «Сердешна Оксана» відтворив історію нещасливого кохання своїх героїв [9, с. 26].

Знущення розбещених паничів над беззахисними простими дівчатами в умовах феодально-кріпосницького суспільства було типовим явищем, проти якого різко виступили в своїх творах Т. Шевченко і Г. Квітка-Основ'яненко. Поява твору «Сердешна Оксана» обумовлена життєвою дійсністю. Автор мистецьки створив хвилюючий образ героїні Оксани, заглянув у її внутрішній світ, розкрив причину її страждань. Найдобірнішими пестливими словами Г. Квітка-Основ'яненко оспівує свою героїню, милується її красою і добросердечністю. Протягом усього твору виявляє до неї щирість.

У сюжетну канву твору вплітаються ліричні відступи письменника. Вони відіграють важливу композиційну роль у розвитку, сюжету. У відступах автор виявляє своє ставлення до героїв, висловлює жаль з того, що Оксана довірилась паничеві. Письменник майстерно відтворює душевний стан, героїні, яка марить про щасливе життя за паном [16, с. 55].

Прикро і боляче було Оксані після того, як капітан намагався знеславити її. Вона глибоко переживає. Ображені почуття дівчини письменник зображає в глибокому ліричному тоні. У неї відбувається внутрішня боротьба між почуттями любові і дівочою гідністю. Моральна чистота перемагає, вона вирішує порвати з капітаном. Але той вдається до наймерзенніших хитрощів, щоб повернути до себе дівчину. Підступні хитрощі капітана викликали душевні страждання зневаженої дівчини.

Долю Оксани автор ототожнює з долею риби, яку заманюють на гачок. З великим співчуттям Квітка-Основ'яненко описує важкий шлях знедоволеної жінки до села, поневіряння з маленькою дитиною [27, с.13].

Автор з глибоким співчуттям відтворює складне психологічне становище матері, доведеної дворянином до відчаю. Високі материнські почуття перемагають хвиловий розпач жінки. Повернувшись до старенької матері, Оксана кориться своїй долі; у неї настає душевний спокій і примирення і з своїм становищем.

Образ Оксани в своїй основі реалістичний. Він змальований в типових умовах тодішнього суспільного ладу. Засобами критичного реалізму Квітка відтворює аморальність панів, безправність і гірку долю жінки. Автор і проводить думку, що Оксана карається за те, що не хоче бути мужичкою, і прагне порівнятись з панами. У цьому реалістичність повісті «Сердешна Оксана» послаблюється.

Квітка-Основ'яненко написав повість в плані дидактичного сентименталізму. Автор намагається вплинути на дівчат, щоб вони не цуралися свого роду, не прагнули порівнятись з панами [42, с.76].

Вихід у світ українських повістей Квітки-Основ'яненка мав велике значення для розвитку української літератури. Прогресивна критика гідно оцінила їх.

1.1.2 Бурлескно-реалістичні оповідання

Талановитий письменник-гуморист Г. Квітка-Основ'яненко створив ряд високохудожніх сатирико-гумористичних творів, висміявши в них окремі суспільні вади та негативні людські риси і цим зробив значний крок на шляху до формування і розвитку критичного реалізму в українській літературі.

Сатира Квітки-Основ'яненка пов'язана з розвитком сатири М. Гоголя, з традиціями славнозвісної «Енеїди» І. Котляревського, творчістю Г. Сковороди. Він продовжував бурлескно-реалістичні тенденції передової європейської літератури XVIII – початку XIX ст. [12, с.46].

Г. Квітка-Основ'яненко є зачинателем бурлескно-реалістичного напрямку в українській прозі. Використовуючи бурлескні прийоми, народний гумор, фольклор, письменник створює реалістичні у своїй основі твори. Сатирично-реалістичні твори Г. Квітки-Основ'яненка мають народну основу. У змалюванні дійсності письменник широко використовував усну народну творчість: казки, приказки повір'я, перекази та прислів'я. Гумористичні твори Основ'яненка є художнім переказом і літературною обробкою народних анекдотів і легенд. Повісті й оповідання сповнені українського національного колориту. Автор виявив глибоке знання побуту і етнографії, створив різноманітні характери української молоді. Усією своєю творчістю Г. Квітка-Основ'яненко захищав право на існування української мови і літератури [54, с.61].

Для характеристики образів у творах письменник використовував стильові прийоми фольклору і народного гумору. У свій час І. Франко писав: «Елемент гумористично-сатиричний дуже багатий у нашого народу; його гострий дотеп, його сльозами поблискуючий сміх послужив за основу безсмертним творам Миколи Гоголя, сплотив знамениті Квітчині повісті «Салдацький патрет», «Конотопську відьму» [14, с.10-11].

Твір «Салдацький патрет» написано на захист нових естетичних принципів

– наближення літератури до життя. Твір мав неабиякий успіх у читача. Квітка-Основ'яненко першим в українській літературі виступив у жанрі гумористичного оповідання. Крім того, «Салдацький патрет» за своїм задумом є захистом на закидання про нездатність писати українською мовою серйозні твори. Мова твору Квітки-Основ'яненка колоритна, образна, багата на народні приказки та прислів'я [9, с.29-30].

Оповідання «Салдацький патрет» – справжній зразок української гумористики – спрямоване проти недоброзичливої критики творів української літератури з простонародного життя, є своєрідним літературним маніфестом письменника. В оповіданні майстерно створена динамічна, мальовнича й багатоголоса картина ярмаркового дійства, що відбиває чимало характерних сторін тогочасного життя й побуту українського народу. Автор віддає данину традиції бурлеску і вводить деякі зразки низької лексики. Вживається низка емоційно забарвлених фразеологізмів. Твір має виховний характер: висміюється забарливість і непрактичність українського селянина [36, с. 76] .

«Мертвецький Великдень» – одне з найкращих гумористичних оповідань талановитого письменника. В основу оповідання Г.Квітка-Основ'яненко поклав фольклорно-фантастичні та побутові мотиви. Письменник своєрідно трактує народне повір'я про мерців. Устами односельчан доводить, що Нечипір «сп'яну химери погнав!». П'яниці Нечипорові мариться, що він перед великим постом вночі потрапив на той світ до мерців, які замість говіння справляли Великдень. Прокинувшись, він розповідає про це, наче про дійсність. Образ Нечипора наділений негативними рисами характеру. Це нероба і п'яниця, що прогайнував усе своє господарство, яке дісталось йому після смерті батьків його дружини, в яких у минулому він був годованцем. Від батька Нечипір успадкував найогиднішу рису характеру – пияцтво. Ще парубком він крав, пиячив, бився з хлопцями, обдурював хазяїв своїх. Народною приказкою автор підкреслює:

«недалеко відкотиться яблучко від яблуньки».

Твір «Мертвецький великдень» має соціально-викривальне спрямування. Автор засуджує марнотратів, дармоїдів, викриває зловживання царських чиновників та різних хабарників [31, с.102].

У творі виразно звучать мотиви ненависті народу до всякого гніту і поневолювачів. Письменник досить вдало використовує народні приказки: «Часом з квасом, порою з водою», «Рада б мама за пана, так пан не бере», «Катюзі по заслугі», «Шукай вітра в полі» [31, с.112].

Твір має і повчальний характер. Автор показує пияцтво, як велике зло, що приводить до зубожіння і морального занепаду людей: «Оттак-то! от до чого ся горілочка доводить, що йому такеє привиденіє було... Цур же їй, тій горілці... Ей, бережіться, хлопці, не удавайтеся у тее п'янство!», застерігає автор Г.Квітка-Основ'яненко [31, с. 127-128].

Багатий, але дурний Пархім був цілком залежний від своєї зрадливої дружини. Вона все прибрала до своїх рук, тримала чоловіка впроголодь. Вдаючи з себе хворого, Пархім вимагає від дружини ласощів. За три шаги, що дала дружина, він замість ласощів купив хрону і, з'ївши, зрештою сказала: «Бачили чортові очі, що купували, їжте ж». Оповідання закінчується словами: «От з такого-то Пархімового снідання пішла меж людей і приговорка» [31, с.135].

Г.Квітка-Основ'яненко розширює рамки сюжету прислів'я, зображує побут селянської родини, висміює розумово обмеженого Пархіма і його хитру, вередливу дружину, яка ні в чому собі не відмовляла, ласувала добрими пожитками, розгулювала з паничами [57, с.34].

Гумористичне оповідання «От тобі і скарб» побудоване на народно-фантастичних переказах про існування скарбів. Критику Г. Квітка-Основ'яненко спрямовує проти ледарів, які хочуть розбагатіти, не працюючи.

У пошуках скарбів Хома Масляк потрапляє в пекло до чорта Юдуна, який

обіцяє йому знайти скарб. Зрештою, шукач скарбів, не здійснивши своїх намірів, вмирає.

Найкращим гумористично-сатиричним твором Г. Квітки-Основ'яненка є повість «Конотопська відьма», в якій майстерно переплітаються реалістичні картини з фантастикою. Поклавши в основу сюжету твору народну творчість, письменник правдиво показав суспільні взаємини, сатирично висміяв життя і побут українського панства і козацької старшини, створив типовий образ сотника Забрьохи, наділивши його характерними рисами, властивими козацькій старшині кінця XVIII ст. [4, с.35].

Щоб показати інтелектуальне убозтво своїх героїв, письменник вміло типізує мову своїх персонажів, вдало змальовує гіперболічні портрети. Вдаючись до карикатурного зображення персонажів, Г. Квітка-Основ'яненко виявляє своє негативне ставлення до панівних верств суспільства, вміло використовує народні казки і повір'я про відьом.

Конотопський сотник Микита Уласович Забрьоха сватався до заможної й красивої Олени хорунжівни і одержав «гарбуза», бо вона мала вийти за судденка Халявського. Писар Прокіп Ригорович Пістряк намагається помститись Забрьосі за образу, зняти його з посади і стати сотником. Він радить не виконувати наказу полковника вести сотню до Чернігова, а заходитись топити відьом, які вкрали дощ, через що сталася посуха. Жінок, які чимось не вгодили Пістрякові, кидали в ставок, кількох утопили. Одна лише Явдоха Зубиха не тонула у воді, тому її вважали за відьму і жорстоко відшмагали [11, с. 36-37].

Скривджена відьма Явдоха своїм чаклуванням зробила так, що Забрьоха одружився з старою, некрасивою дівкою Солохою, Пістряк – з наймичкою сотника Пазькою, а Халявський – з хорунжівною Оленою Йосипівною.

Головні герої повісті – сотник Забрьоха та писар Пістряк. Їх ріднить зневага до простого народу, самодурство, пияцтво, зажерливість.

Центральний образ повісті – сотник Микита Забрьоха. Сотенство він успадкував, а не заслужив. «Таки хто скільки не зазна, то сотенною старшиною все були Забрьохи; а діди і прадіди Микитові усе були у славному сотенному містечкові Конотопі сотниками; так від отця до сина так сотенство і переходило» [28, с.12-13].

Для змалювання ряду картин і персонажів повісті автор часто звертається до сатиричного прийому – гротеску. Ось як Г.Квітка-Основ'яненко змальовує портрет сотника Забрьохи, який після сну «схопивсь, випозіхався, вичухався, помоливсь богу, нюхнув разів тричі кріпкої роменської кабаки... сів на лавці: голова йому нечесана, чуб не підголений, пика невмита, очі заспані, уси розкудовчені, сорочка розхристана...» [4, с. 203].

Письменник висміює не тільки тупого і ні до чого не здатного сотника, а й робить їдкий закид дяківській науці, яку важко було збагнути. Та й рахувати Забрьоха не міг більше як до тридцяти. Він зовсім безпорадний, коли йому запропонував писар порахувати сотню. «Лічи сам і роби як знаєш, – відповів він, – ти на те писар; а я усе опісля підпишу, бо я на те сотник, щоб не лічити, а тільки підписувати». Не читаючи, він підписав рапорт не там, де слід. У відповідь йому полковник написав: «конотопський сотник, пане Микито, ти єси дурень!» [54, с.78].

В образі Пістряка втілені найогидніші риси козацької старшини. Основні риси його характеру – шахрайство, паразитизм, користолюбство.

Письменник сатирично висміює цього пройдисвіта, який у своїх діях значно хитріший і підступніший, ніж сотник. Своє привілейоване становище Пістряк використовує в особистих інтересах, верховодить у сотні й Конотопі. Пістряк – п'яниця. Він спився до такої міри, що аж руки трясуться [18, с.23- 24].

Образ Пістряка досить колоритний, художньо правдивий. Це одна з найбільших народних п'явок.

Гротескно зображено образ відьми Домахи: «Зростом собі невеличка: хоч у яку хату ввійде, то головою стелі достане; суха та цибата; на голові волосся, як на кужелі вовна; а коли роззявить рот, так і лопата улізе, нісочок, як у рябця; а як дивиться з Конотопа очицями, так одним у Київ, а другим у Білагород, та й ті мов сметаною заліплені; а личком біленька, як чумацька сорочка, та ще к тому мов граблями уся твар її подряпана». У подібному плані змальовано портрет сотника, писаря та інших персонажів.

Автор не зображує представників народних мас, лише в загальних рисах говорить про кривди, які доводиться їм переживати від експлуататорів.

Повість «Конотопська відьма» написана у гротескному стилі. Вона проклала стежку романтично-фантастичній традиції в українській прозі, одним із перших представників якої був Олекса Стороженко [24, с.43].

Отже, творчість Г. Квітки-Основ'яненка була важливим кроком на шляху становлення й розвитку нової української літератури. Його повісті стали першими зразками художньої прози в новій українській літературі. Письменник підготував ґрунт, на якому згодом з'являться прозові твори Марка Вовчка, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Тараса Шевченка, Ганни Барвінок, Юрія Федьковича, Архипа Тесленката інших митців.

Григорій Квітка-Основ'яненко майстерно володіє засобами комічного, прийомами гумору й сатири в художніх творах. Комічне у Квітки постійно збільшує функцію боріння зі злом. Переборення традицій народної сміхової культури досягається шляхом бурлеску. Квітка послідовно підпорядковує залучені з народної сміхової культури засоби цілям пропаганди своєї просвітницької концепції життя. Намагаючись впливати на селянську масу освіченим словом, він прагне знищити пияцтво, лінощі, забобонність інші вади

Григорій Квітка-Основ'яненко мав велике бажання відтворити життя простого українського народу, заговорити його рідною мовою, показати звичаї і

обряди селянина-трудівника. Він виступав на захист мови багатомільйонного українського народу, говорив про її красу і силу, доводячи, що українська мова нічим не поступається перед мовами інших народів [15, с.43].

1.2.Засоби міжтекстових та мистецьких відношень творів малої прози Г.Квітки-Основ'яненка

Вважаємо, показовим є взаємозв'язок творів Т.Г.Шевченківська «Катерини» за змістом соціального тиску на жінку через контроль за її тілесністю є твір Г. Квітки-Основ'яненка «Сердешна Оксана». Оксану, як і Катерину, спокушує військовий, після чого вона не усвідомлює спроможності жити у суспільстві: «Ви вже мене гірш вбили, ви погубили мене на віки вішнії; ви, шутячи, сміючись, відняли в мене, що було у мене дорожшого, святішого... доріжте мене; се вже вам буде замість іграшки... Я погибшая на сім світі... Як згадаю про матінку мою, жива б у землю пішла...» [5, с. 49].

Автор робить наголос на усвідомленні дівчиною своєї грішності («я погибшая») бо у неї забрали тілесну цнотливість. Тому подальші її вчинки є лише наслідками її первісного, майже міфічного тілесного гріха, і роздуми над вбивством дитини автор використовує не для зображення психічного стану жінки, а як ланцюг моральної деградації [8, с.28].

Українські письменники XIX ст., такі як Г. Квітка-Основ'яненко, П. Мирний, І.Нечуй-Левицький, Г.Свидницький, зображаючи покарання жінки за переступи традиційного суспільного ладу, наголошують на необхідності пролонгування покарання від моменту скоєння злочину до смерті героїні як найвищої міри покарання.

Тілесна чистота молодої дівчини володіє даром «спасіння», яке поширюється на її батьків (тілесна гріховність як суспільне прокляття також поширюється на батьків: „Сердешна Оксана” Г.Квітки-Основ'яненка,

«Катерина» Т.Шевченка).

Чоловіча писемна традиція зображає несприйняття реальності жінки переважно як наслідок вчиненого нею страшного злочину. Здебільшого – це розплата за тілесну розпусту, тобто покритство. Зображення відречення жінки від світу через вбивство немовляти чи самогубство породіллі стає культовим у літературі XIX ст. [55, с.89].

Нині вкрай необхідне цілісне розуміння природи та характеру взаємодії між такими письменниками, як Т.Шевченко та Г. Квітка-Основ'яненко, запозичень і впливів, якщо такі були, типологічних збігів, елементів явної та прихованої полеміки, значення творчості Г. Квітки-Основ'яненка загалом у появі Шевченкової прози, тих чи тих її містових і сюжетно-фабульних особливостей.

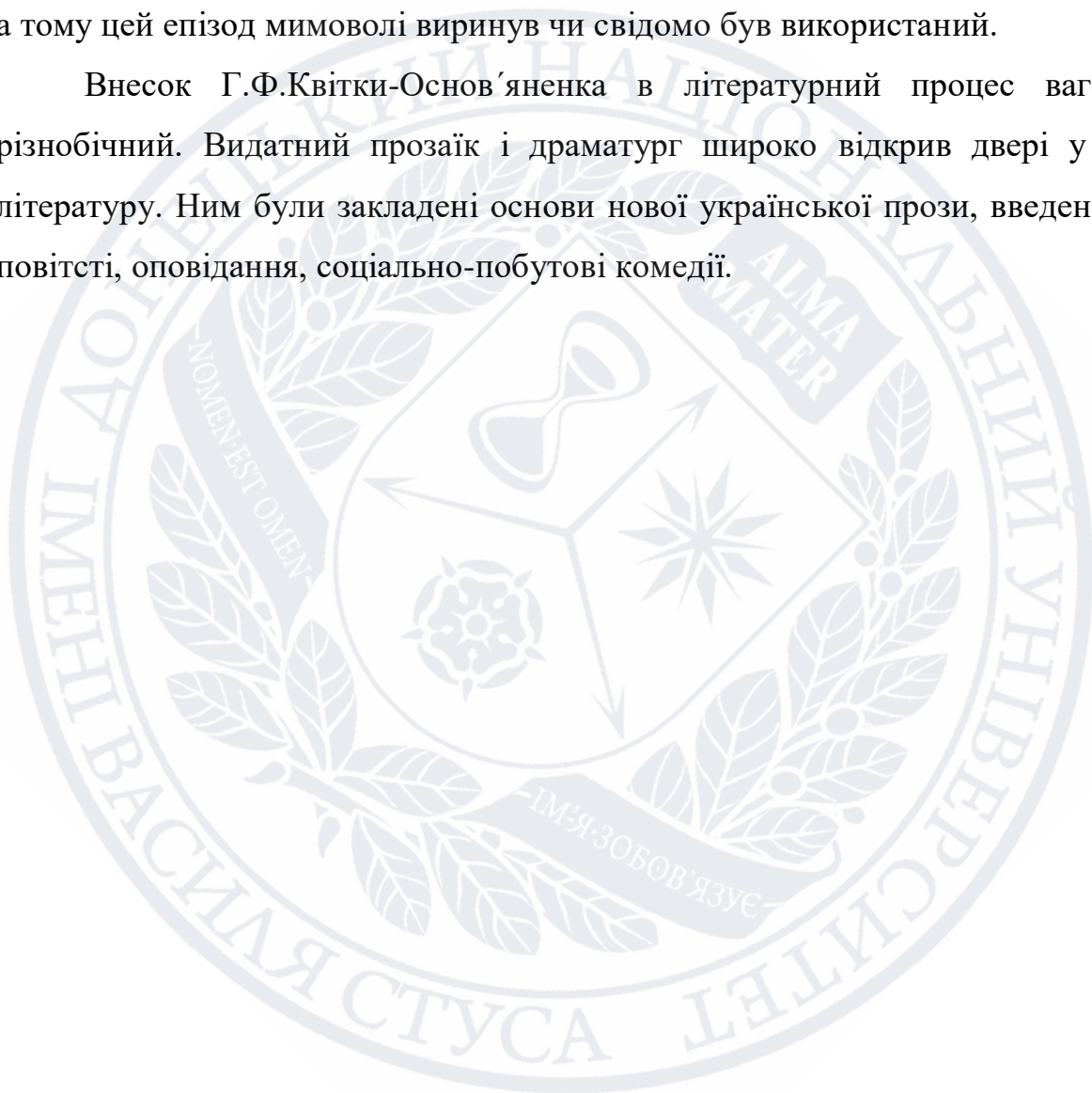
Дослідники неодноразово вказували на спорідненість ідейно-художніх засад Квітки та Шевченка в розробці теми покритки. Загальноприйнятою стала теза про вплив повісті Квітки-Основ'яненка «Сердешна Оксана» на Шевченкову поему «Катерина». Зокрема, Ю. Івакін уважав таку версію цілком вірогідною: «...Той факт, що «Сердешна Оксана» й «Катерина» хронологічно написані майже одночасно, не спростовує, а робить можливим генетичний зв'язок між ними: адже час написання «Катерини» й знайомства Шевченка з рукописом «Сердешної Оксани» збігається (грудень 1838 – січень 1839 р.). [33, с.58].

Отже, не виключено, що саме враження від «Сердешної Оксани» дало Шевченкові безпосередній творчий імпульс до написання «Катерини». В якійсь мірі це припущення підтверджується збігом окремих деталей в обох творах, на що давно вже звернули увагу дослідники. Звісна річ, у розробці сюжету повісті молодший автор залишився цілком оригінальним, цікавішими видаються його ремінісценції з «Сердешної Оксани»: він провадить відкритий творчий діалог із Г. Квіткою-Основ'яненком, підбиваючи підсумок художньому досвіду попередника в розробці близької теми, водночас акцентує на своїй відмінності,

адже для нього важило, зокрема, і самоствердження в українській літературі як прозаїка [19, с.43] .

Схоже, мистецька пам'ять Т. Шевченка, знайомство якого із цим твором Г. Квітки-Основ'яненка безсумнівне, зберегла яскраву картину Оксаниної неслави, а тому цей епізод мимоволі виринав чи свідомо був використаний.

Внесок Г.Ф.Квітки-Основ'яненка в літературний процес вагомий і різнобічний. Видатний прозаїк і драматург широко відкрив двері у велику літературу. Ним були закладені основи нової української прози, введені жанри повісті, оповідання, соціально-побутові комедії.

Висновки до розділу 1

Найповніше таланти Г.Ф.Квітки-Основ'яненка виявився в художній прозі. Ці твори є яскравими прикладами сентиментально-реалістичні повістей, де центральним персонажем виступає жінка з її переживаннями, турботами, ставленням до життя, моральними та ідейними переконаннями. Про це засвідчують дослідження М. Гоголя, О.Гончара, Ю. Белічка, Я. Вільної.

Використовуючи фольклорно-етнографічні аспекти письменник талановито й поетично відтворив побут народу й обряди, оспівав високі моральні якості трудівників.

Як прихильник поєднання реалістичного зображення дійсності з сентименталізмом, Г. Квітка-Основ'яненко у своїх сентиментально-реалістичних повістях прагне не тільки показати побут села, а й розчулити читача благородними рисами героїв, їх великодушними вчинками, глибокими стражданнями. Г. Квітка-Основ'яненко є найяскравішим представником українського сентименталізму. Його повість "Маруся" відома багатьом читачам в Україні та за її межами.

Риси сентименталізму письменник втілює на практиці. Головним предметом зображення автора стають почуття персонажів. Розкрити внутрішній світ персонажів йому допомагають пейзажні картини. Саме картини природи відіграють велику роль в сентименталістському творі.

Г. Квітка-Основ'яненко є зачинателем бурлескно-реалістичного напрямку в українській прозі. До бурлескно-реалістичних творів відносять «Салдацький патрет», «Мертвецький Великдень», «От тобі і скарб», «Пархімове снідання», «Підбрехач», повість «Конотопська відьма». Використовуючи бурлескні прийоми, народний гумор, фольклор, письменник створює реалістичні у своїй основі твори.

Сатирично-реалістичні твори Квітки мають народну основу. У змалюванні

дійсності письменник широко використовував усну народну творчість: казки, приказки повір'я, перекази та прислів'я. Гумористичні твори Основ'яненка є художнім переказом і літературною обробкою народних анекдотів і легенд. Повісті й оповідання сповнені українського національного колориту. Автор виявив глибоке знання побуту і етнографії.

Знаковим є те, що ідеї Г. Квітки-Основ'яненка у зображенні образу жінки переплітаються із зображенням образу жінки Т.Г. Шевченком, зокрема це спостерігається між творами «Сердешна Оксана» Г. Квітки-Основ'яненка та «Катерина» Т. Шевченка. Нині вкрай необхідне цілісне розуміння природи та характеру взаємодії між такими письменниками, як Т.Шевченко та Г. Квітка-Основ'яненко, запозичень і впливів, якщо такі були, типологічних збігів, елементів явної та прихованої полеміки, значення творчості Г. Квітки-Основ'яненка загалом у появі прози Т.Шевченка.

РОЗДІЛ 2.

Типологія жіночих образів в системі духовних цінностей Г.Квітки-

Основ'янення

2.1. Специфіка структурування жіночих образів-характерів в українській літературі

Варто відзначити, що образ – особлива форма художнього структурування дійсності, якій притаманна яскрава предметна чуттєвість, конкретно-чуттєве художнє змалювання людської особи (образи-персонажі), предмета (образи-речі), явища природи (образи-пейзажі). На відміну від науки, яка відображає дійсність у формі законів, логічних понять, мистецтво становить відображення життя в конкретно-чуттєвій формі, у формі художніх образів, картин людського життя, картин природи [37, с.45].

Дослідники відзначають, що тип - це образ, який становить собою узагальнення. В образі однієї людини, в індивідуальному характері письменник дає узагальнення рис, характерних для певної групи людей. Створені письменником типові образи показують глибину проникнення його в життя. Саме в типових образах найбільшою мірою виявляється сила художніх узагальнень. [37, с.126]

Отже, літературний образ – це творче відображення дійсності, в якому є художнє узагальнення.

Засоби творення образів:

1. Портрет- Зображення зовнішності героя. Як було відзначено, це один з прийомів індивідуалізації персонажа. Через портрет письменник часто розкриває внутрішній світ героя, особливості його характеру.

2. Вчинки. Як і в житті, характер героя розкривається перш за все в тому, що він робить, у вчинках. Сюжет твору являє собою ланцюг подій, в яких розкриваються характери героїв. Про людину судять не тому, що він говорить

про себе, а визначають по його поведінці.

3. Індивідуалізація мови. Це також одне з найважливіших засобів розкриття характеру героя, так як в мові людина повністю розкриває себе. У давнину існував такий афоризм: «Заговори, щоб я тебе побачив». Мова дає уявлення про соціальний статус героя, про його характер, освіченості, професії, темперамент і багато іншого. Талант письменника-прозаїка визначається вмінням розкрити героя через його мову. Мистецтвом індивідуалізації мови персонажів відрізняються всі російські письменники-класики.

4. Біографія героя. У художньому творі життя героя зображується, як правило, протягом певного періоду. Дня того, щоб розкрити витoki тих чи інших рис характеру, письменник нерідко приводить біографічні відомості, пов'язані з його минулого.

5. Авторська характеристика. Автор твору виступає в якості всезнаючого коментатора. Він коментує не тільки події, але і те, що відбувається в душевному світі героїв.

6. Характеристика героя іншими дійовими особами. Це засіб широко використовується письменниками.

7. Світогляд героя. У кожної людини є свій погляд на світ, своє ставлення до життя і людям, тому письменник для повноти характеристики героя висвітлює його світогляд.

8. Звички, манери. У кожної людини є свої звички і манери, які проливають світло на його особистісні якості.

9. Ставлення героя до природи. По тому, як людина ставиться до природи, до «братів наших менших» тваринам, можна оцінювати його характер, про його гуманістичної сутності.

10. Речова характеристика. Речі, що оточують людину, дають уявлення про його матеріальному достатку, професії, естетичний смак і багато іншого. Тому

письменники широко користуються цим засобом, надаючи важливого значення так званим художнім деталям.

11.Засоби психологічного аналізу: Сни, листи, щоденники, котрі розкривають внутрішній світ героя.

12. Значуще прізвище. Нерідко для характеристики героїв письменники використовують прізвища або імена, які відповідають суті їх характерів. [12, с.98].

Образ у художньому творі змальовується у ставлені до інших людей, до життя.

Образ художнього твору ширший за характер. Образ включає ряд рис, які стосуються не тільки характеру. Візьмімо образ головної героїні – дівчини з однойменної повісті «Маруся». Характер Марусі включає риси, які визначають її поведінку: повагу до батьків, старшого покоління, працьовитість, чесність, високі моральні якості т. п. А образ включає й риси зовнішності, які не визначають її поведінки.

Поняття «тип» введено в літературу і літературознавство вже давно. Теоретично питання типовості вже розробляв Белінський. Він, наприклад, зазначав: «У типі виявляється торжество органічного злиття двох крайностей— загального й окремого. Типова особа є представником цілого роду осіб, загальним іменем багатьох предметів, що виражається.

Давно наука спостерегла, що типовий образ становить таке художнє узагальнення, яке дає можливість пізнати життя певної групи людей. У типовому образі спостерігається єдність загального й поодинокого, окремого [17, с.28].

У різні часи вчені звертали увагу на неповторні особливості жіночих типів в українській літературі. Так, уже М.Костомаров в «Обзоре сочинений, писанных на малороссийском языке» звернув увагу на різні типи української жінки, репрезентовані в творах Г.Квітки-Основ'яненка. На його думку, «Маруся»,

«Козир-дівка», «Щира любов» і «Сердешна Оксана» – «це зображення жіночого малоросійського серця, представленого у різних обставинах життя й у різних характерах» [12, с.51].

Про жіночі типи у світовій та українській літературі неодноразово писала Леся Українка. Письменниця і громадська діячка Н.Кобринська у своїй публіцистиці теж неодноразово звертається до зображення різних жіночих типів – як життєвих, так і літературних. Своєрідний аналіз жіночих типів у творчості Г.Квітки-Основ'яненка та Марка Вовчка подає Сергій Єфремов у «Історії українського письменства», наголошуючи, що їхні жіночі постаті «варті того, щоб зайняти своє місце в галереї світового письменства».

Аналіз жіночих типів, їхні характеристики, окремі зауваження зустрічаються у монографіях та статтях про творчість окремих письменників, зокрема, праці О.Білецького, О.Гончара, М.Міщука, Є.Нахліка, О.Бабишкіна, А.Гуляка, В.Агеєвої та ін. [44, с.37].

Низці досліджень з проблем літературного модернізму (С.Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі», В.Агеєва, «Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму».

У літературі будь-якого народу існує своя традиція зображення жінки. У фольклорних творах народний геній створює жіночі образи, які втілюють етичний та естетичний ідеали, різні рівні сприйняття – від побутових, щоденних уявлень до глибинних рівнів індивідуальної та колективної свідомості. У міфології, народних віруваннях та релігійних творах теж є певні «жіночі» образні кліше [20, с.62].

Писемна й усна традиції у зображенні жінки часто перепліталися, доповнювали одна одну. Твердження, що багато жіночих образів мають фольклорну основу є, по суті, аксіомою. Письменник, в залежності від того, в якому стильовому ключі написаний твір, акцентує увагу на різних аспектах: «у

сентименталізмі – «життя серця», чутливість, притаманні загалом ліричній тональності народнопоетичних творів, у романтизмі – драматичні моменти, різного роду перетворення, трагедії, мотиви відчуження, фатальне кохання; у реалізмі – зосереджується на важкому соціальному становищі жінки-трудівниці, загальнолюдських і суспільних проблемах, намагається подати об'єктивний аналіз» [1, с. 55 - 62].

Християнський ідеал знаходить своє відображення у житті святих жінок. Саме під впливом християнської віри розкривається їхня справжня сутність, духовна досконалість. Часто жінки відмовляються від свого буденного способу життя, від своєї фізичної привабливості, власне жіночої суті, заперечуючи стать як таку [58, с.124].

У давньоукраїнських літературних творах жіночий характер як такий відсутній (або про нього можна говорити з великим перебільшенням). Оскільки релігійна література має моралізаторське спрямування, то жіночі постаті у ній – досить схематичні. Це або сварливі, нерозумні жінки, які незабаром попадуть прямисінько у пекло, або богобоязливі, милосердні подвижниці віри. У зображенні жінок є певна однобічність, відсутній глибокий аналіз. І це не випадково, а закономірно. Адже автор (точніше, автори, оскільки життя переписувалися протягом століть різними авторами) ставить перед собою завдання створити взірць для наслідування, повчання, а не аналіз особистості. Крім того, у релігійній літературі (як і у живописі та архітектурі) засадничим принципом є дотримання канону – певних правил зображення, яким творець має слідувати. Безперечно, ці твори були тим фундаментом, на якому створювалася майбутня українська література. Та ідеалізація, яка на перший погляд притаманна цим творам, потяг до створення ідеального характеру, ідеальної жінки, наділеної рисами жертвності та милосердя (у класичній українській літературі) сягає корінням саме в давньоукраїнську релігійну літературу. Важливим є й інтерес до

внутрішнього світу, до емоційного досвіду, набутого через переживання, роздуми, спостереження. Зрештою, саме з тих пір у писемній та усній традиції з'являється поняття «жіноча душа» [39, с.76-77].

В українській літературній критиці рідко зустрічаються гендерні дослідження творчості класичних письменників. головною метою роботи є дослідження ролі образів жінок у прозових творах Г. Квітки-Основ'яненка. Сучасними критиками недооцінюється той факт, що у творах письменника знайшли широке втілення гендерні стереотипи, зумовлені тогочасним соціокультурним середовищем і суспільством загалом, адже завжди існував у суспільстві конфлікт між статями. Жіночий образ та його особливості, на сам перед залежать від світобачення самого письменника [15, с.98].

У творах письменника знайшли широке втілення гендерні стереотипи, зумовлені тогочасним соціально-культурним середовищем і суспільством загалом, адже і чоловіки, і жінки бачили, осмислювали, проживали у свідомий та несвідомий спосіб конфлікт між статями, який існував у суспільстві. Дискурс культури глибоко позначений цим конфліктом і різними реакціями на нього.

Відомо, що Г.Квітка-Основ'яненко часто відводить жіночим образам-характерам центральне місце у своїх творах (окремі з них, наприклад, повість «Маруся» – належить до синтенталізму, а «Козир-Дівка» – до просвітницького реалізму). Ці ролі не завжди зводяться до традиційних «кухні, церкви, дітей», чим часто дорікали автору. У повісті «Козир-дівка» автор показав життєво активний жіночий тип сільської дівчини Їгви. У творі головні чоловічі образи зображено пасивними. Головна героїня з честю перемагає у нерівній боротьбі з бюрократами царської влади і суду завдяки наполегливості та практичному розуму. Тяжкі життєві обставини, які постають на її шляху до визволення коханого Левка, не підкорюють її характер. Сатиричні образи бюрократів-хабарників, з якими доводиться стикатися Їгві, наділено негативними рисами характеру –

бездушністю, недолугістю, зажерливістю. Показним є образ волосного гололви, який сліпо підписує всі підкладені йому папери писарем-шахраєм. Незалежність і самостійність у прийнятті рішень Їгви визначені її соціальним становищем. Вона – донька заможного селянина Трохима Макухи. Дружина Макухи керувала у своїй родині «Горпина була у всім домі хазяйка і усьому господарству голова. На мужика не дуже здавалась, бо знала його плоху натуру» [3, с.83]. Горпина підприємливіша за свого чоловіка, за її порадою Макуха, як підкреслює автор, «збився трохи на купецький лад» [3, с.88].

Після смерті матері на дворі батька стала господарювати Їгва. Брата Їгви – Тимоху – автор характеризує як пияка, ледащо та злодія, а Левко, коханий дівчини, – сумирний, роботящий та довірливий хлопець. Фемінні риси характеру лише шкодять Левку: йому не повертає гроші шахрай, а під час свого затримання як злодія він навіть не намагається виправдовуватись.

Отже, у повісті «Козир-дівка» автор пропонує читачеві дихотомію «активна жінка – пасивний чоловік». Але слід зауважити, що без втручання «доброго» губернатора сільська дівчина Їгва навряд чи змогла розбити стіну чиновницького цинізму [54, с.73].

Психологічно протилежний Ївзі характер бачимо в образі Галочки з повісті «Щира любов». Якщо Їгва бореться за своє щастя, то Галочка відмовляється від своєї долі заради коханого. Проблема кохання між людьми з різних соціальних прошарків суспільства поставлена у творі як типова колізія.

Головна героїня Галочка – розумна та розважлива дівчина, вона далекоглядніша за свого коханого офіцера. Галочка навіть не робить спроби поборотися за своє щастя, адже вона розуміє, що шлюб селянки та дворянина викличе гнів та осуд із боку його родини та оточення. Та сум за втраченим коханням підточує здоров'я Галочки, не знаходить вона розради у шлюбі з нелюбом і від туги помирає.

Якщо жертви соціальної несправедливості Їгва і Галочка стають заручниками або корупційної системи влади, або соціальних стереотипів, то головна героїня повісті «Сердешна Оксана» стає жертвою аморальності. У повісті «Щира любов» письменник створює образ благородного офіцера Семена Івановича, який протилежний образу розпусного капітана із «Сердешної Оксани». Капітан зводить легковірну дівчину, яка мріяла про одруження з представником вищого стану. Оксана є морально вищою за свого спокусника, однак її довірливість призводить до духовного падіння. Об'єднує повісті «Щира любов» і «Сердешна Оксана» те, що в них автор показує неприродність кохання між людьми з різних прошарків суспільства та упередженість щодо «нерівних» шлюбів у імперській Росії. Тут варто пригадати задекларовані Ж.Ж.Руссо вимоги соціальної стратифікації, які знайшли відображення у візії суспільства Г.Квітки-Основ'яненка. Як вимагав французький філософ, слід брати до уваги, щоб чоловік і жінка були соціально рівними, володіли однаковими статками: «Чоловік, якщо він не монарх, не може брати собі дружину з будь-якого стану, бо навіть будучи вільним від упереджень, він неминуче зіткнеться з чужими упередженнями; якась дівчина, може, і підходить йому, але вона йому недоступна через ці упередження» [6, с.48].

Концепцію унеможливлення шлюбу між різностановими представниками суспільства художньо втілює і Г.Квітка-Основ'яненко. Так Галочка з повісті «Щира любов» відмовляється стати дружиною офіцера-поміщика, розуміючи, що суспільна думка зруйнує нерівний шлюб. Галочка виходить заміж за рівного собі селянина, але не стає щасливою. Важливо підкреслити, що письменник написав другий варіант епілогу повісті, більш оптимістичний, у якому героїня не помирає, а навіть зустрічається з оповідачем і у розмові з ним повідомляє про радощі свого сімейного життя.

Світ активних жіночих типів не обмежується сім'єю. Та незалежність у

даних творах забезпечує жінкам їхня заможність – письменник віддав перевагу зображенню жінок із прошарку вільних селян і дворян, обминувши реальне становище жінки-кріпачки. Підсумовуючи все вище сказане можна зробити висновок, що характерні жіночі образи Г. Квітки-Основ'яненка стали взірцем для наслідування для таких українських письменників, як Марко Вовчок, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький та інші. А його образи Марусі, Оксани, Галочки є безперечним підтвердженням таланту письменника та розкрили багатство душі української жінки [30, с.65].

Притаманність окремих жіночих рис у героїнь творів Г. Квітки-Основ'яненка прямо вказують на однозначне розуміння письменником суспільства як патріархальної моделі людської спільної.

Образи Марусі та її матері Насті з повісті «Маруся» презентують традиційні жіночі ролі в українському патріархальному суспільстві 1-ої половини 19 ст. Важко перерахувати всі чесноти головної героїні Марусі – найкрасивіша і найрозумніша дівчина на селі. До того ж «тиха і мирна, і усякому покірна» та «до усякого діла невсипуща». Мати Марусі «була жінкою доброю, роботящою, хазяйкою слухняною; ночі не поспить, усюди старається, б'ється, достає і вже зробить і доставе, чого мужикові хотілось». В образі Насті знайшов своє втілення патріархальний тип жінки-матері. Проблема жіночої долі в «Марусі» представлена Г. Квіткою-Основ'яненком як особистісна проблема, а не соціальна. Емпатійність сентиментальних героїв у творі українського письменника стає маркером сентиментальності та характерною рисою сентиментальних персонажів. Почуття «емпатії» втілює таке духовне єднання особистостей, коли людина настільки переймається переживаннями іншої, що тимчасово ототожнюється з нею, ніби розчиняється в ній. У повістях Г.Квітки-Основ'яненка знаходимо підтвердження здатності до співпереживання та розуміння відчуттів співрозмовника передусім у жіночій персонажній сфері.

Наприклад, Оксана, побачивши бідну людину, все покидає і допомагає їй: «А хоч яка весела була, та побачить старця, каліку або погорілого, уже вона все покине – зараз до нього, розпитує, візьме за руку, нагодує, обділить чим бог послав...[32, с.88].

Емпатія як співучасть у переживанні стосується не лише емоцій горя чи суму, а й радості. Так, сотниківна Парася, випросивши в батька прощення для козака, який завинив, настільки перейнята його долею, що негайно спішить повідомити радісну звістку родини Йосипа [32, с.95].

У своїх творах Г.Квітка-Основ'яненко створив яскраві образи життєво активних жінок, які, як правило, поводяться незалежно від волі чоловіків, борються за своє кохання та втілюють честолюбні наміри. Їхні ролі не зводяться до традиційних в українському суспільстві функцій підлеглості чоловікам, виховання дітей та господарювання. Світ активних жіночих типів не обмежується сім'єю.

2.2.Характеристика дівочих образів пасивного типу у повістях «Маруся», «Щира любов» та «Сердешна Оксана» Г.Квітки-Основ'яненка

Не раз зазначала вже критика, що саме в жіночих образах, які вийшли з-під пера визначних письменників, найкраще можна пізнати національну вдачу, національний дух, саму навіть ідею національну кожного народу. Адже завжди і всюди жінка творила й охороняла домашнє вогнище, під її доглядом та піклуванням були оті «хатні пенати», отже й традиції роду, а значить і самої породи певного ґрунту людей. Натурально, що саме в жіночих постатях знаходять своє втілення найтиповіші вияви національного духу, найглибші його ознаки та разом і ті ідеальні змагання, які хвилюють почуття, якихось глибоко-інтимних і надзвичайно принадних собі набираючи рис. У нашому письменстві майстром на такі типово-українські ідеальні образи був Квітка; його жіночі постаті варті того, щоб зайняти своє місце в галереї світового письменства [24,

с.40].

Як зауважив П.Куліш «Написав Квітка свою повість «Маруся» – хто не прочитає її, всяке плакало. Чого ж плакати, читаючи «Марусю»?» [18, с.40].

Хіба її доля дуже нещаслива? Ні, тут не печаль обгортає душу — не з цієї криниці течуть у читача сльози. Душа тут обновляється, вбачаючи пишну красу дівочу і чисте дівоче серце. П. Куліш дуже добре підгледів ті ідеальні риси дівочої чистоти й юної свіжості, цей справді високоморальний образ української дівчини, наділений од автора усіма прикметами національної краси, фізичної й духовної. Особливо приваблює «Маруся» поезією внутрішнього світу героїні. Вона працююча, чемна, не любить ходити на вечорниці, прислухається до повчань панотця. Її кохання щире, вона без Василя сумує і печалиться, і вечорами все поглядає на вечірню зіроньку, на котру вони з Василем домовились дивитись одночасно. Її життя – це правдиве життя сільської жінки. Маруся змальована у праці, у поводженні з батьками, у колі своїх друзів, у коханні, щасті й журбі, у хворобі, стражданні і смерті. Головні персонажі уособлюють ідею про високі людські достоїнства простого трудового народу. Щоправда, письменник, ідучи за традиціями сентименталізму, наділяє Марусю й Василя надмірною чутливістю й душевною вразливістю, вводить у повість мотиви віщування серця, смерті з туги за коханим до найголовніших достоїнств персонажів письменник відносить і їхню релігійність, смиренність перед богом та владою [34, с.46-47].

У повісті «Щира любов» соціально-моральна проблема можливості «нормального» кохання та шлюбу селянки й дворянина розв'язується в плані заданого просвітительсько-класицистичного «торжества обов'язку над почуттям», здорового глузду – над серцем, однак із цілком реалістичною мотивацією відмови Галочки офіцерові-поміщику Семенові Івановичу: розсудливо мисляча, розумна героїня знає, що панське оточення коханого не прийме її, просту селянку, в своє коло, і шлюб із нею прирік би Семена Івановича

на повсякчасне моральне страждання. Головні персонажі повісті, як і в «Марусі», позначені рисами сентиментальної ідеалізації. Вищий порівняно з «Марусею» рівень реалістичної майстерності письменника виявляється в психологізовано-динамічній портретній характеристиці героїні, в наділенні її якостями активного волевиявлення, у зображенні внутрішніх психологічних колізій. До якої міри може занестися в своїй любові українська жінка, показує Г. Квітка-Основ'яненко в Галочці, яка справді усе своє життя занехаяла задля милого, себе забула, аби йому було добре, і цей подвиг життя донесла аж до гробової дошки [5, с.86].

Порівняймо портрети Марусі: «Та що то за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці, як тернові ягідки, бровоньки, як на шнурочку, личком червона, як панська рожа, що у саду цвіте, носочок так собі пряменький з горбочком, а губоньки як цвіточки розцвітають, і меж ними зубоньки, неначе жарнівки, як одна, на ниточці нанизані. Коли, було, заговорить, то усе так звичайно, розумно, так неначе сопілочка заграє стиха, що тільки б її і й слухав; а як усміхнеться та очицями поведе, а сама зачервоніється, так от неначе шовковою хусточкою обітреть смажнії уста. Коси у неї, як смоль, чорнії та довгі - довгі, аж за коліно; у празник або хоч і в недільку так гарно їх повбира, дрібушка за дрібушку та все сама собі запліта; та як покладе їх на голову, поверх скиндячок вінком, та завітча квітками, кінці у ленти аж геть порозпуска; Та як вирядиться у баєву червону юпку, застебнеться під саму душу, щоб нічогісінько не видно було, що незвичайно... вже ж пак не так, як городянські дівчата, що у панів понавчались...» [31, с.38].

Яскраво змальовує письменник портрет Галочки: «А що за оченята були, як є самий спілий терен-ягодка, та так скрізь і бігають, аж сяють; і не пив би, і не їв би нічото - усе б у них дивився І то рум'яна, а то ще почервоніє, як звичайно чесній дівчині, шануючи того, перед ким стоїть або з ким говорить: так така гарна, така красива, що й розказати не можна. «Була веселенька, як день у маї

місяці, жартовлива, як у вітерець у садку меж квіточками, приязлива до усякого, як красна весна, звичайна проти усякого, як панянка, а - роботяща, як бджілка ... Через увесь тиждень, по будням ... усе за роботою та по господарству, цілим день рук не поклада». Автор підкреслює, що Галочка мала «золоті руки» - найголовнішу якість людини в народному розумінні. «Якби її воля, привчилася б і письма: так тогді-бо незвичайно було, щоб дівка та вміла читати ... Кріпко розумна була...» [59, с.43].

Портретний живопис тут близький до змалювання зовнішності Марусі. Водночас у «Щирій любові» відчувається вже рука досвідченішого майстра, манера, ближча до реалістичного письма. Якщо в «Марусі» Квітка просто називає якості героїні, портрет виглядав статечніше, то зовнішні риси Галочки мають динамічний характер, виявляють психологічні рухи героїні.

А ось Оксана (у «Сердешній Оксані»): «...білявенька, моторненька, швидка, прудка, на речах бойка, проти усякого звичайненька. Де вона, там у неї і регіт, і сміх, і іграшки, і вигадки... Як то в матері не було ніякого хазяйства, а усе жила з копійки, то Оксані нічого і робити було. Чи вчинила хлібця, чи спекла – мерщій до подруг: там її ждуть, дожидають, як об весні ластівки; бо як защебече, як забалаянтрасить, так усім весело, хоч цілий день слухав би її, а вже розсмішити – так подавай» [8, с.91]. Як бачимо, Оксана також гарна, розумна, завжди бажана на гуляннях. Але на відміну від Марусі, Ївги, Галочки («Щира любов») Оксана непосидюча, завжди в гулянні, от і отримала собі тяжку долю, не послухавши матері [8, с.91].

Головні героїні творів Г. Квітки-Основ'яненка зображені як втілення найвищих людських якостей – згідно з народним і авторським етичним та естетичним ідеалом. Дівчата всі «на все село були і красиві, і розумні, і усякому покірні». У досліджуваних творах з'являється характерне для Г. Квітки художньо-етнографічне портретування персонажів, відображення їх

внутрішнього світу, морально-етичних якостей, з орієнтацією на фольклорні зразки. Портрети Марусі, Оксани, Ївги, Галочки та інших героїв творів Г. Квітки стали зразками художньо-етнографічного портретування для багатьох українських прозаїків. Вищого рівня реалізму письменник досяг у повісті «Сердешна Оксана». У цій повісті розробляється болюча, гостра на той час суспільна тема – зведення паном дівчини-селянки. Письменник з великою художньою силою зобразив трагічне кохання сільської дівчини Оксани, обдуреної офіцером [47, с.37-39].

Знущення розбещених паничів над беззахисними простими дівчатами в умовах феодально-кріпосницького суспільства було типовим явищем, проти якого різко виступає в своїх творах Т. Шевченко і Г. Квітка-Основ'яненко. Однією з провідних тем була доля жінки-покритки. Поява твору «Сердешна Оксана» обумовлена життєвою дійсністю [18, с.43].

Автор мистецьки створив хвилюючий образ героїні Оксани, заглянув у її внутрішній світ, розкрив причину її страждань. Частину вини за життєву драму покритки Оксани він перекладає на свою героїню, яка, мовляв, порушуючи узаконені норми станового поділу, прагнула перейти в інший, вищий стан, що й сприяло зближенню її з паном офіцером. Однак, з іншого боку, ми можемо бачити, що акцентуючи на соціальній природі розбещеності капітана, на його суто панському ставленні до «мужички» Оксани, письменник трактує основну колізію як безкарне насильство й знущання типового працівника гнобительського класу над безправною, беззахисною селянкою. Особливо ідейного навантаження письменник надає своєму ліричному відступу – узагальненню, і ми не можемо не погодитись з думкою автора, з його докором: «Оксано, Оксано! якби ти більше панів знала, ти б сього ніколи не сказала; ти б з першого слова відбігла б від нього, як від лихої години. Ти не знала панів, чи ще лучче – паничів! Не диво їм одурити селянку, що зроду їх не бачила, не чула, як

вони брешуть, як заприсягаються, як опісля гублять тих, що їм піддається» [13, с.49].

Оксана врешті-решт виявляє стійкість і здобуває певну моральну перемогу над капітаном.

Порівнявши життєві шляхи головних героїнь повістей Г. Квітки-Основ'яненка (Оксани, Марусі, Ївги, Галочки), бачимо, що вони схожі між собою. Всі зазнали страждання в коханні, зазнали важких перешкод на шляху до щастя.

Своїх героїнь Г. Квітка-Основ'яненко шукав не в панських палатах і не в столичних палацах. У вищому світі письменник вбачав штучну одноманітність, вдавану вишуканість, фальшиву «благопристойність». Інша справа - серед простих людей, які «діють не за навіяними їм правилами, не за вкладеними в них поняттями, а за власним почуттям, а за власним розумом». Г. Квітка-Основ'яненко оспівував просту людину, її щирю й чисту душу, трудове життя, чесні помисли й високі поривання [7, с.55].

Його героїні з простого народу, з відкритою душею і щирим серцем. Характеризуючи одну з них, можна поширити усю характеристику на всіх героїнь, і навпаки. Повість «Маруся» стала для інших народів відкриттям нового мальовничого краю, України, його доброго й працьовитого народу. Картини селянського побуту передані з великою достовірністю і любов'ю. Читаючи її, поринаєш у правдивий світ народного побуту [7, с.60].

Українські повісті – «Сердешна Оксана», «Щира любов» – зміцнили письменницьку славу Г. Квітки-Основ'яненка. Герої цих творів своєю поведінкою і почуваннями навіювали читачам ідею моральної переваги людей простого звання над «благородними». Це насамперед «проворна, моторна, смілива, на річах бойка». Ївга, яка не зупиняється ні перед чим у боротьбі за своє щастя, сміливо доходить до самого губернатора, виручає свого милого з біди й одружується з ним [19, с.42].

Письменник підкреслює розум героїні, її енергію, відданість і щирю любов. Вдала сюжетна знахідка - ходіння Ївги по повітових і губернських «муках» у пошуках справедливості - дозволили автору подати колоритні реалістичні образи можновладної верхівки, гротескно - сатиричні портрети писаря, справника, секретаря, суддів і підсудків. Душевне благородство селянки підкреслене відмовою Ївги від зібраного губернатором посагу.

Світле благородство душі виявляє і Галочка – розумна та вродлива героїня повісті «Щира любов». В неї закохався офіцер Семен Іванович - порядна людина – виняток із свого стану, але дівчина не вірить у щасливий шлюб благородного пана з простою селянкою, жертвує своїм почуттям, виходить заміж за наймита й помирає з туги за коханим. Певна сентиментальність повісті дещо компенсується привабливим образом Галочки.

З такої характеристики творів ми бачимо, що в Галочки, Оксани, Ївги, Марусі – одна й та ж доля, всі вони нещасливі як в коханні, так і в «суспільному» житті. Всі вони зазнали горя, страждань, поневірянь, випробувань долі, нещасливого кохання, і кожна з них переживає це горе по-своєму. Але, узагальнивши, бачимо тільки одне – єдине, що об'єднує їх усіх – страждання, що розриває душу, ятрить серце і призводить до трагізму [29, с.47]. Головні героїні творів Г. Квітки-Основ'яненка зображені як втілення найвищих людських якостей – згідно з народним і авторським етичним та естетичним ідеалом. Дівчата всі «на все село були і красиві, і розумні, і усякому покірні». У досліджуваних творах з'являється характерне для Квітки художньо-етнографічне портретування персонажів, відображення їх внутрішнього світу, морально-етичних якостей, з орієнтацією на фольклорні зразки. Портрети Марусі, Оксани, Ївги, Галочки та інших героїв творів Квітки стали зразками художньо-етнографічного портретування для багатьох українських прозаїків.

Основну увагу в характеристиці молодих дівчат письменник приділяє

показу їх почуттів і переживань. Так, крім використання традицій сентименталістів, велику роль відіграє ліризм народної пісенності, народнопоетичне зображення внутрішнього світу людини, сильних і піднесених почуттів.

Серед найголовніших якостей жіночих постатей письменник підкреслює їх працьовитість, вони були «до усякого діла невсипущі». Реалістично змальовує письменник трудові будні селянок, розповідає про те, «що в господарстві, в сільській околиці і в хаті між жіноцтвом діється». Проте далі околиці і господарства письменник не виходить. Головне у його повісті – це лише мораль і побут життя селянства. Квітка одним з перших у новочасній літературі звернувся до зображення селянської праці, до показу героїв у хліборобських заняттях, чим його герої принципово відрізняються від персонажів попередньої сентименталістської літератури [46, с.132].

У повістях «Маруся», «Сердешна Оксана», «Щира любов» Г.Квітка-Основ'яненко дає нам такі чисті, глибокі симпатичні характери українського жіноцтва, які не втратили ще й досі поваги до себе, загальнолюдської шани й пошани.

Чотири жіночі постаті Квітчині являють собою різні сторони у вдачі української жінки взагалі. Маруся й Галочка з одного боку, Ївга та Оксана з другого - з перевагою у перших ідеальних мотивів і з твердою практичністю цих двох – добре єднають чисту вдачу української жінки, її велику силу любові й самопожертви з її ж таки енергією та незламністю – ті риси, що роблять з неї самостійну особу і в індивідуальному, і в громадському житті [14, с.20].

2.3 Художня своєрідність дівочих образів активного типу у повісті «Козир-дівка»

В українській духовній культурі головний акцент ставився все ж на виведенні жінки з її стереотипного простору буття, що надало творам (та

героїням зокрема) відчуття новизни, актуальності та екзистентних переживань і втілюється у шедеврах світового значення.

Втім варто виділити ще один образ української жінки – образ козир-дівки. Чоловіча традиція, довгий час зосереджена на трансляції духу та настроїв села, утворила специфічний збірний культурний образ української жінки, яка домінує над чоловіком – козирдівки. Фізично сильна (б'є чоловіка), та доволі розумна (хитрістю здобуває те, що за суспільними мірками є чоловічою прерогативою), козир-дівка протиставляється образу чоловіка, який змальовується як п'яниця, нездара чи ледар. У примітках до п'єси «Бой-жінка» Г. Квітки-Основ'яненка подається саме таке протиставлення чоловічого та жіночого: «Потап – глупий ревнивий мужик. Дружина його – Настя – бій-баба. Вона хоче відвчити його від ревностів і для того переконати його, що якщо захоче обманути його, так йому від цього не врятуватись» [58, с.59-61].

Протиставлення жіночого як сильного, та чоловічого як слабкого органічно вписується в картину сільського життя, де матріархальне посідало важливе місце у родинно-побутових відносинах. Тому образ козир-дівки розкривається у міжособистісних стосунках, серед вузького кола людей, де жінка і проявляє себе. Відомі приклади козир-дівок знаходимо у творчості І.Котляревського («Наталка Полтавка»), І. Нечуй-Левицького («Кайдашева сім'я»), Г.Квітки-основ'яненка («Сватання на Гончарівці», «Козир-дівка», «Бой-жінка»).

Основною характеристикою козир-дівки залишається те, що вона виробляє свій простір до існування в межах родинного кола та відстоює власну позицію: позбавляється немилого нареченого, переконує оточення у доцільності шлюбу з кохання, влаштовує вигідне одруження дочці супроти її волі (козир-жінка як тиранічна мати), провчає чоловіків у зарозумілості [17, с.23].

Образ козир-дівки дуже суперечливий та нерозкритий в українській літературі. По-перше, синонімічним рядом, який характеризує постать козир-

дівки, може бути: моторна, рухлива, сильна, дужа, кмітлива та ін., що найкраще підкреслює її фізичну активність (не сталість), завдяки якій вона прирівнюється до сутності чоловіка. Тобто маскулінні риси і далі постають як взірець, до якого вона дорівнюється. Тим часом, у творі неодмінно присутній чоловік з більш фемінними якостями, що втілюється у своєрідну інверсію ролей. Приклад силового впливу жінки найкраще зображено у Г. Квітки-Основ'яненка «Бой-жінка». Домінування Одарки в сім'ї все ж залишається на рівні інтимних сімейних відносин з її чоловіком, бо суспільні звичаї не визнають такої статевої «підміни».

Образ козир-дівки як очоловіченої, наближеної у поведінці і правах до чоловіка жінки притаманний виключно чоловікам-письменникам. Особливості козир-дівки, які розкриваються через її фізичну дужість та вміння опановувати ситуацію, не можна прирівнювати до психологізму у змалюванні сутності маскулінізованої жінки у творчості письменниць [54, с.28].

Образ козир-дівки, який лобіюється авторами як доказ матріархальних відносин в українській родині, не розкривається як домінантний за межами родини, у суспільних відносинах. Це підкреслює маргінальність постаті козир-дівки, чий приватний простір обумовлений чіткими межами родинного кола

Образ козир-дівки як позитивне явище в літературі часто перегукується з образом тиранічної жінки. Для прикладу, у творі Г. Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці» козир-жінка, моторна та весела молодиця, яка «виховує» свого чоловіка, одночасно змальована як тиранічна мати, яка примушує дочку одружитися з багатим нездарою. Козир-дівка домінує лише в межах родини, не виносячи свого негативного, принизливого ставлення до чоловіка на загальне. Вона ніби утворює матріархальний осередок у родині, за межі якого не виходить, тоді як тиранічна дружина демонструє суспільству своє зверхнє ставлення до чоловіка, чим порушує статеву субординацію та

перетворюється на негативний персонаж, не залежно від позицій чоловіка. Можна зробити висновок, що дещо комічний образ козир-дівки, яка б'є, сварить та керує чоловіком, представлений як інверсія ролей та обмежений сімейним простором, є маргінальним образом у патріархальному суспільстві, який межує з негативним образом сварливої, тиранічної жінки, та не може розкрити символічне й ціннісне значення матріархального [39, с.102].

2.4.Осмислення жінки-матері у художній візії Г.Квітки- Основ'яненка

Проблема інтерпретації архетипу матері в українській духовній культурі пов'язана з культурноціннісними змінами розуміння сутності материнства на зламі віків. Традиціоналістська концепція у ставленні до материнського, вибудована у ХІХ ст. у творах І.Нечуй-Левицького, С.Воробкевича, Г.Квітки-Основ'яненки, П.Мирного, та ін., розкриває материнство/батьківство як владу «яка була запорукою стабільності патріархальної селянської родини, а відтак і всього світопорядку».Саме мати, як представлення жіночого начала у доробках чоловіків-письменників, формувала культурноціннісний простір чоловіка.

Натомість негативний образ матері, частково переданий у творах, сприймається не як можливий поведінковий зразок жінки-матері, а в контексті замовчування невідповідної образу матері поведінки. Негативна поведінка матері передається через стереопитний образ мачухи, тещі, матері-зрадниці, яка і користується своєю необмеженою владою над сином [22, с.49].

У вужчому контексті мати як синонім опіки та ціннісної орієнтації своїх дітей сприяє їхній духовній ідентифікації. Тому дочки-сироти, чи такі, що позбавлені материнського нагляду, неодмінно потрапляють у групу ризику: їх подальше життя складається як відхід від рідного культурного простору («Бурлачка» І.Нечуй-Левицького, «Повія» П.Мирного).

Позбавлення материнського як контролюючого у житті людини у чоловічій візії представлене як неодмінний моральний занепад людини. Натомість у

жіночій практиці відповідна ситуація розглядається як стартова незалежність людини, що у образі матері позбавлена тієї гальмуючої сили, закладеної у моральних пересторогах та традиціях. Героїні-сироти О.Кобилянської, Марко Вовчок, Леся Українки позбавлені стереотипної гріховності жінки, і їхній вихід із початкового культурного середовища подається як розвиток особистості, пошук себе. І лише у модерністичному романі В. Підмогильного «Невеличка драма» у героїні Марти підкреслене її сирітство, що дає їй можливість бути незалежною [38, с.24-25].

На початку XX ст. у модерністичній візії починає формуватися нове бачення жіночого начала у чоловічій традиції. Трансформація архетипу матері дозволяє розкрити проблеми формування відносин «мати-син». Відтоді образ «земної» матері набирає суперечливої інтерпретації: відгомін образу матері Богородиці поєднується з образом біологічної матері, яка сприймається як причина здобутків та невдач чоловіка. Саме у цьому контексті фемінне (жіноче начало – мати) та маскулінне (чоловіче начало – син) поєднані зворотнім зв'язком: домінація жіночого начала (матері над сином) трактується як демаскулінізація сутності сина, що призводить до його подальшої емоційної, культурної і політичної дезорієнтації. Натомість у чоловічій візії на поч. XX ст. відбувається акцентація саме на ціннісному значенні материнського та материнства у формуванні світогляду чоловіка [57, с.30].

Висновки до розділу 2

Давно наука спостерегла, що типовий образ становить таке художнє узагальнення, яке дає можливість пізнати життя певної групи людей. У типовому образі спостерігається єдність загального й поодинокого, окремого [17, с.28].

У різні часи вчені звертали увагу на неповторні особливості жіночих типів в українській літературі. На думку М. Костмарова «Маруся», «Козир-дівка», «Щира любов» і «Сердешна Оксана» – «це зображення жіночого малоросійського серця, представленого у різних обставинах життя й у різних характерах».

У творах письменника знайшли широке втілення гендерні стереотипи, зумовлені тогочасним соціально-культурним середовищем і суспільством загалом, адже і чоловіки, і жінки бачили, осмислювали, проживали у свідомий та несвідомий спосіб конфлікт між статями, який існував у суспільстві. Дискурс культури глибоко позначений цим конфліктом і різними реакціями на нього.

Отже, досліджуючи специфіку творів малої прози Г.Квітки-Основ'яненка слід виокремити такі типи образів жінки:

- образ пасивного типу у повістях «Маруся», «Щира любов» та «Сердешна Оксана»;
- образ пасивного типу у повістях «Маруся», «Щира любов» та «Сердешна Оксана» ;
- образ жінки-матері.

Знаковим є те, що чоловік виносить на перший план образ різних типів жіноцтва, відходить від стереотипних думок щодо ролі жінки у суспільстві, зображає активний тип жінки, яка не боїться відстоювати свої права і бореться за власне щастя.

РОЗДІЛ 3.

Специфіка вивчення творів малої прози Г. Квітки-Основ'яненка у вищій школі

3.1. Своєрідність стилю соціально-побутової повісті Г.Квітки-Основ'яненка «Маруся»

У вищій школі творчість Г. Квітки Основ'яненка вивчається на II курсі у межах II-ї половини XIX століття. Студенти розглядають творчість Г. Квітки у контексті епохи, знайомляться із питаннями мовної політики, коли українська дворянська еліта в часи Великої Руїни асимілювалася в імперську російську культуру й державну службу, втратила свою національну належність: їхньою рідною мовою стала російська, вони активно впроваджували французьку мову, європейські традиції та звичаї у своє життя.

Акцентується увага на значенні творчості письменника, який активно заперечував думки про обмеженість української мови, своєю творчістю довів її великі можливості для вираження найпотаємніших людських почуттів: «Мова, яка має свою граматику, свої правила, свої звороти в мовленні, котрі не можна наслідувати, пояснити іншою мовою; а його [народу] поезія? Хай спробують передати всю силу, усю велич, вишуканість іншою мовою! Тепер про малоросійську літературу. Вона розвивається і буде жити» [11, с. 66].

Важливим аспектом навчання є опрацювання літературознавчих термінів. Наприклад, поняття «сентименталізм» – літературний напрям другої половини XVIII ст., який характеризується:

- увагою до внутрішнього світу людини;
- намаганням викликати у читача співчуття до героя, сильне емоційне співпереживання, сльози;
- надмірною ідеалізацією персонажів. Герої творів позбавлені недоліків, наділені

винятково привабливими рисами в характері, зовнішності тощо;
 – змалюванням вихідців із народу, намаганням довести їх моральну вищість над панамі;

– обов'язковим трагічним фіналом. Найчастіше у таких творах на шляху закоханих стають численні перешкоди, остання з яких стає фатальною; один із головних героїв або усі гинуть від хвороби, трагічного випадку; на нещасливу розв'язку натякає якась пророча деталь в оповіді.

Питаннями сентименталізму на основі творчої спадщини Г. Квітки-Основ'яненка займалися такі дослідники, як Чик Д. та Чик О. «Жінка у візії Григорія Квітки-Основ'яненка. Гендерний аспект», Зеров М.К. Нове українське письменство», Агеєва В. Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму», Чик Д. «Духовний світ жіночого образу у творчості Г. Ф. Квітки-Основ'яненка».

Важливим аспектом є вивчення життєпису письменника, що стало предметом дослідження у роботах І.Є. Каплан, В.М. Дробота, Б. Степанишина (вивчення особистості письменника, тобто перехід від хроніки життя до світогляду; біографія як знайомство з особою письменника), Є. Пасічника (вивчення біографії у нерозривному зв'язку з творчістю письменника, життєпис як джерело формування моралі), Н. Волошиної, Г. Токмань (екзистенційне викладання життєпису); методистів-практиків О. Демчука (різноманітні типи уроків вивчення біографії), Л. Овдійчук, С. Кравчук, Н. Супринової, В. Андрусенко, Н. Фіщенко, С. Привалової, В. Захарової, С. Жили, яким належать розробки з вивчення життєвого та творчого шляху українських письменників і методичні узагальнення.

Під час вивчення творчості письменника використовуються різні шляхи аналізу художніх творів: пообразний (традиційний), проблемно-тематичний, «за сюжетом» («за автором», послідовний), композиційний, мовностильовий. Кожен

із вказаних методів має як сильну, так і слабку сторону. Н. Волошина стверджує, що проблемно-тематичний шлях забезпечує високий рівень синтезування, але розгляд проблем проходить без достатнього аналізу теорії літератури як виду мистецтва. Послідовний метод, зосереджуючи увагу на сприйнятті твору як цілісного художнього явища, на єдності композиційних елементів забезпечує умови для здійснення принципу аналізу творів в єдності змісту й форми, проте утруднює осягнення проблем, поставлених письменником, своєрідності композиції характерів дійових осіб.

Зосереджується увага на ідейно-художньому аналізі творів із загальнолюдських позицій, враховуючи особливості українського менталітету, національних традицій, звичаїв і обрядів. Традиційний аналіз твору розкриває тему, ідею, основну думку та сюжет твору, здобувачі характеризують образи героїв твору, знаходь художні засоби, наприклад, засоби зображення комічного, складають план, порівняльну характеристику.

Ці аспекти аналізуються на практичних заняттях. Наприклад, у практичному занятті №5 «Повість Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» пропонуються для розгляду такі компоненти як: тема, композиція твору, художнє вирішення конфлікту, система образів та засоби їх творення, манера повісткування, роль фольклорно-етнографічних елементів у творі.

Під час практичного заняття здобувачі аналізують соціально-побутову повість «Маруся» як перший твір в історії української літератури, написаний українською мовою та ознаки семинталізму у ньому.

Важливими є потретні характеристики персонажів: Марусі, Василя, Наума Дрота і його дружина Насті (Марусині батьки), Олени (Марусина подруга).

Здобувачі розглядають особливості композиції повісті, акцентуючи увагу на тому, що події відбуваються у хронологічній послідовності, на одній сюжетній лінії – чисте, вірне, нещасливе кохання дочки заможних селян Марусі й бідного

ремісника-рекрута Василя. Важливо акцентувати й на тому, що сюжет повісті по-даний послідовно, без екскурсів у минуле й майбутнє: експозиція (християнський роздум про минушість усього земного, знайомство з головними героями, сім'єю Наума Дрота); зав'язка (кохання з першого погляду Василя й Марусі); розвиток дії (Василь просить руки дочки в Наума Дрота, який йому відмовляє; хлопець іде на заробітки; Маруся в гаю потрапляє під зливу, хворіє); кульмінація (смерть Марусі); розв'язка (постриг Василя в ченці, його смерть через тугу за коханою; утіха Марусиних батьків у праці, молитвах, смиренні й спілкуванні з Богом).

Основний конфлікт у творі – сентименталістський: між почуттям щирого кохання двох людей і невблаганною долею, що присудила їм розлуку. Окрім нього, проглядається і соціальний конфлікт – на перешкоді одруженню закоханої пари стоїть майнова нерівність: багатий селянин Наум Дрот не хоче віддавати свою єдину доньку за бідного парубка-рекрута. Проте він дає згоду на шлюб тоді, коли Василь змушений іти на службу в місто до купця, щоб заробити гроші й знайти собі заміну в солдати. Повість наснажена позасюжетними елементами. Митець з любов'ю передає яскраві картини життя українського села, використовуючи розлогі пейзажі та етнографічні описи: одягу, побуту, культури взаємин, інтер'єру української хати, українських обрядів; розкриває психіку героїв, їхній внутрішній світ, сильні почуття і переживання.

Композиційною особливістю є обрамлення сюжету повісті: початок і кінець тексту стає художньою рамкою, в якій оповідач висловлює повчальні сентенції, міркування, що допомагають збагнути ідею твору.

Проблематика «Маруся»: батьків і дітей; соціальної нерівності; спроможності на глибокі почуття простих людей; життя і смерті; пошуків щастя.

Образи Марусі та Василя відчутно ідеалізовані; автор вдається до психологізму в розкритті характерів – це яскраві ознаки сентименталізму.

Найяскравіше втілені риси сентименталізму в образі Василя: психологічний стан закоханого хлопця, віщування серця під час розставання пари на кладовищі, важке переживання смерті коханої, добровільний відхід від мирського життя, смерть від туги тощо.

Рисами реалізму в повісті є змалювання картин народного побуту, обрядів і звичаїв, відтворення тяжкого лиха – рекрутчини. Г. Квітка-Основ'яненко першим в українській літературі утвердив оповідну манеру письма, за що Т. Шевченко назвав його «батьком». Пізніше це ім'я поширилося й закріпилося, і сьогодні Г. Квітку-Основ'яненка називають «батьком» української прози.

Отже, досліджуючи повість «Маруся» слід виділити основні аспекти – сентименталізм, романтизм, дівочий образ пасивного типу, фольклорно-етнографічні аспекти, агіографічні мотиви.

Фольклорно-етнографічні аспекти виявляються у тому, що Г. Квітка-Основ'яненко зумів правдиво й реально відтворити побут, традиції і звичаї простих людей, показати, що й вони здатні на глибокі й сильні почуття.

Письменник продемонстрував у серйозному творі власну варіацію літературної рецепції фольклору, свідомо обравши такі родинні ритуали, які передбачають і аксіологічну позицію, а тому є надзвичайно показові.

Г. Квітка-Основ'яненко відтворює в найменших подробицях, адже під час сватання майбутні молодята поведуться все-таки більш активно, на противагу ритуалу весілля, коли їхня роль є вже більш пасивною. Для Марусі та Василя цей день є не просто очікуваним, а вимірним. Тому й не жалкує автор деталей, щедро використовуючи традиційні формули звертань сватів, потроєні ритуальні деталі та гумористичні коментарі батька нареченої та старостів, які за неписаним законом можуть бути у цьому родинному обряді.

Отже, письменник свідомо відтворив добре ним знаний слобожанський варіант сватання, в якому багато чого є і від наддніпрянської специфіки цього

ритуалу.

Саме тому використані у творі Г. Квіткою-Основ'яненком українські родинні обряди не просто додавали реалістичності фабулі, а явили й сутнісну світоглядну та духовну іпостась рідного для письменника етносу.

Агіографія або житійна література — жанр літератури, в якому описується життя святих, просвітлених, аскетів, монахів, монахинь чи ікон в будь-якій із світових релігій. Релігійні особливості простежуються в описі життя головних героїнь та оточуючих людей, представленні їх світоглядних позицій. Житійний жанр у художній інтерпретації Г. Квітки-Основ'яненка" особливо виразний у Повісті «Маруся» (Додаток 1).

3.2. Особливості сатирично-реалістичної повісті «Конотопська відьма»

Важливою для розуміння творчості Г. Квітки-Основ'яненка є сатирично-реалістична повість «Конотопська відьма» «Конотопська відьма», в якій яскраво проглядають риси бурлеску. В основі твору лежить сатиричний показ життя й побуду козачої старшини і українського панства кінця XVIII ст.

На лекції розглядаються питання своєрідності сюжету та композиції твору, система образів: Микита Уласович Забрюха – сотник конотопський; Олена Йосипівна – хорунжівна; Прокіп Ригорович Пістряк – сотенний конотопський писар, розумний, хитрий; Явдоха Зубиха – «конотопська відьма»; Халявський Дем'ян Омелянович – судденко, коханий Олени; Солоха – дружина Забрюхи. Акцентується увага на засоби комічного у творі, а також на образи з народної демонології.

Варто відзначити у лекційному матеріалі, що сюжет твору «Конотопська відьма» – складне поєднання побутових епізодів з фантастичними. Конотопський сотник Забрюха сватається до хорунжівни Олени, але дістає «гарбуза». Писар Пістряк намагається хитрощами скинути Забрюху із сотнества і зайняти його посаду: він намовляє свого керівника водою перевірити відьом. У процесі роботи

варто актуалізувати знання з курсу «Усна народна творчість», який здобувачі прослухали на першому курсі, аби розглянути образ відьми Явдохи Зубихи, яка володіє демонологічними здібностями: наводить ману на людей коло ставка, викликає чаклуванням переліт сотника з Конотопа на Безверхий хутір, потім одружує його з гунявою Солохою, писаря Пістряка – з наймичкою Пазькою, а хорунжівну Олену – із судденком Халявським. Закінчення знову реалістичне. Забрьюху скидають із сотнества, а Пістряка – з писарства, і вони знову стають приятелями. Зубиха зачахла і вмерла. Як відьму зарили її в яму, прибивши осиковим кілком, «щоб ще не скочила».

Важливими є сюжетні лінії: відомості про предків Забрьюхи; намагання пана сотника одружитися з Оленою за допомогою ворожінь Явдохи; М. Забрьюха і П. Пістряк – «керівники козацької сотні»; Олена і пан Халявський; містична діяльність Явдохи Зубихи.

Отже, досліджуючи повість «Конотопська відьма» слід виділити основні аспекти – реалізм, сатира, бурлеск, образ активної жінки. Важливими для студентів у процесі підготовки до практичних занять та до іспиту будуть фундаментальні праці: Д. Чижевського («Історія української літератури»), «Історія української літератури XIX століття: у 2 книгах» за редакцією М. Жулинського, датована 2005 роком, а також дослідження М. Зерова, О. Борзенко, Я. Вільної, М. Трофименка.

На основі творів Г. Квітки-Основ'яненка здобувачі мають можливість розглянути цілий ряд аспектів, які з'являються у творчості інших письменників: жіночі образи, етнографізм, народна демонологія, фольклоризм тощо. Студенти мають можливість їх розглянути більш глибоко під час виконання творчого завдання, яке передбачено програмою до курсу.

Висновки до розділу 3

У вищій школі вивчаючи творчість Г. Квітки Основ'яненка студенти розглядають творчість Г. Квітки у контексті епохи, знайомляться із питаннями мовної політики, Акцентується увага на значенні творчості письменника, який активно заперечував думки про обмеженість української мови, своєю творчістю довів її великі можливості для вираження найпотаємніших людських почуттів.

Важливим аспектом навчання є опрацювання літературознавчих термінів: синтенталізму, романтизм, дівочий образ пасивного типу, фольклорно-етнографічні аспекти, агіографічні мотиви під час ознайомлення із повістю «Маруся Г.Квітки-Основ'яненка. Досліджуючи повість «Конотопська відьма» слід виділити основні аспекти – реалізм, сатира, бурлеск, образ активної жінки. Важливим аспектом є вивчення життєпису письменника, що стало предметом дослідження у роботах І.Є. Каплан, В.М. Дробота, Б. Степанишина (вивчення особистості письменника, тобто перехід від хроніки життя до світогляду; біографія як знайомство з особою письменника), Є. Пасічника (вивчення біографії у нерозривному зв'язку з творчістю письменника, життєпис як джерело формування моралі), Н. Волошиної, Г. Токмань та інш.

На апрактичних заняттях зосереджеться увага на ідейно-художньому аналізі творів із загальнолюдських позицій, враховуючи особливості українського менталітету, національних традицій, звичаїв і обрядів, розглядається питання своєрідності сюжетів та композиції творів, система образів. Студенти мають можливість розглянути названі аспекти більш глибоко під час виконання творчого завдання, яке передбачено програмою до курсу.

ВИСНОВКИ

Творчість Г. Ф. Квітки-Основ'яненка відбиває багато визначальних рис історичної своєрідності його епохи, життя всіх прошарків тогочасного українського суспільства на рівні губернії. Внесок Г. Ф. Квітки-Основ'яненка в літературний процес вагомий і різнобічний. Видатний прозаїк і драматург посилив громадянськість, соціальну проблемність нової української літератури, її викривальну спрямованість проти вад суспільного буття.

Г. Квітка-Основ'яненко зіграв важливу роль у формуванні української літературної мови, розширивши її базу, зміцнивши її народне підґрунтя, збагативши її художньо-виражальні засоби.

Бурлескно-реалістичні твори Г. Квітки-Основ'яненка за змістом і формою наближаються до фольклорних зразків прози та до бурлескної поезії першої половини XIX століття.

Найкращим гумористично-сатиричним твором Квітки-Основ'яненка є повість «Конотопська відьма». Цей твір виділяється не тільки обсягом, але й гостротою і соціальним змістом сатири, особливістю композиції та майстерністю творення образів. Автор, майстерно переплітаючи реалістичні картини з фантастикою, сатирично зображує життя й побут козацької старшини кінця XVIII століття.

Творче надбання першого за часом класика української художньої прози і визначного драматурга користується широкою популярністю в читача і глядача.

Показово, що головні позитивні герої українських сентиментально-реалістичних творів Квітки-Основ'яненка – трудящі люди гіркої, драматичної або й трагічної долі. Орієнтація Квітки на народне світобачення й естетичні уподобання, зафіксовані, зокрема, в фольклорі, настанова на простоту і демократичність форми, найширшу доступність творів були одними з дійових засобів

досягнення народності професійного мистецтва. Одним з перших в українській естетиці Г. Квітка-Основ'яненко виступив з пропагандою «теми народу», в чому виявилась важлива тенденція часу.

Отже, досліджуючи твори малої прози Г.Квітки Основ'яненка можна виокремити такі типи жіночих образів:

- Образи пасивного типу у повістях «Маруся», «Щира любов» та «Сердешна Оксана» Г.Квітки-Основ'яненка;
- Образ активного типу у повісті «Козир-дівка»;
- Жінки-матері у художній візії Г.Квітки- Основ'яненка.

Серед засобів творення образів слід виділити:

Словесний портрет – зображення зовнішності героя. Це один із прийомів індивідуалізації персонажа. Через портрет письменник часто розкриває внутрішній світ героя, особливості його характеру.

Вчинки – сюжет твору являє собою ланцюг подій, в яких розкриваються характери героїв. Про людину судять не тому, що він говорить про себе, а по його поведінці.

Індивідуалізація мови – як в мові людина повністю розкриває себе. Мова дає уявлення про соціальний статус героя, про його характер, освіченості, професії, темперамент.

Біографічні відомості – щоб розкрити витoki тих чи інших рис характеру, письменник нерідко приводить біографічні відомості, пов'язані з його минулого, зокрема для розкриття жіночих образів автор подає біографічні відомості головних героїнь.

Авторська характеристика – автор у ролі коментатора розповідає не тільки події, але і те, що відбувається в душевному світі героїв.

Світогляд героя – письменник для повноти характеристики героя

висвітлює його світогляд .

Звички, манери, що притаманні кожній людині можуть послужити чудовою характеристикою.

Речова характеристика – речі, що оточують людину, дають уявлення про його матеріальному достатку, професії, естетичний смак і багато іншого.

Значущі прізвища – нерідко для характеристики героїв письменники використовують прізвища або імена, які відповідають суті їх характерів. Наприклад, показовим є прізвище «Козир-дівка», яке характеризує названого персонажа, як непересічну особистість, що може відстоювати свої права та відігравати значиму роль у житті суспільства. Важливо, що дані аспекти опрацьовуються студентами під час вивчення творчості письменника на лекції та на практичних заняттях.

Новаторство Григорія Квітки Основ'яненка полягає не лише у тому, що він є зачинателем української прози, виділяє типи образів жінки, а те, що він пише про жінку, як активну особистість, що може відстоювати свої права і боротися за своє щастя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1.Агеєва В.П. Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2003. 320 с.
- 2.Белічко Ю.В., Ізотов А.О. Палітра століть. Київ: Балтія-друк, 2006. 83 с.
- 3.Білоцерківський В. Я. Історія України: Навчальний посібник, 3-є вид., виправлене і доп., Київ: Центр учбової літератури, 2007. 535 с.
- 4.Бойко О. Д. Історія України: Навчальний посібник, 3-тє вид., випр., доп. Київ: Академвидав, 2007. 687 с.
5. Борзенко О. І. Тарас Шевченко і Григорій Квітка: обставини міжособистісного діалогу // Матеріали 34-ої наук. шевч. Конф. у 2 кн., Черкаси, 2003. Кн. 2.
- 6.Борзенко О. І. Сентиментальна «провінція» (Нова українська література на етапі становлення): монографія. Харків : ХНУ, 2006. 322 с.
7. Боронь О. В. Шевченкова рецепція художнього досвіду Квітки-Основ'яненка у поемі «Катерина» // Літературознавчі студії: 36. наук. Праць. Київ: КНУ, 2005. Вип. 14.
- 8.Буторіна Н. В. Національні мотиви у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка. Київ : Слово і Час, 2005. с 76-79.
- 9.Вербицька Є. Г. Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість. Харків, 1968. с.45-50.
10. Вільна Я. В. Альтернативи творчого вибору: діалогіка гуманістичних концептів Т. Шевченка і Г. Квітки-Основ'яненка // Інтеграція позитиву в творчості Шевченка: (Аспекти символу, аксіології, онтології, міфу, психології і стилю). Київ, 2002. с.81.

11. Вільна Я.В. Ідейно-естетичний феномен творчості Г.Квітки-Основ'яненка: герменевтичний аспект : автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.01. Київ, 2006. 39 с.
12. Возняк М.С. Історія української літератури, Львів:Світ, 1994. 560 с.
13. Волосяк І.Б. Сентиментальні якості героїв Г. Ф. Квітки-Основ'яненка і Шевченка // Шевченкознавчі студії: Зб. наук. Праць. Київ, 2003. Вип. 5.
14. Гончар О. І. Григорій Квітка-Основ'яненко. Семінарій. Київ, 1978. 222 с.
15. Гончар О. І. Григорій Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість. Київ, 1969. 159 с.
16. Гонюк. О. В. Українська література ХІХ - ХХ століття: Навч. посіб. Дніпропетровськ: ДНУ, 2001. 96 с.
17. Українська Літературна Енциклопедія: В 5 т.:монографія /за ред – кол.: І. О. Дзеверіна. Київ: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1990. 576 с.
18. Дзюба І. М. Тарас Шевченко: Життя і творчість. Київ, видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2008, 700 с.
19. Дмитренко Т. В. Функції комічного у творчості Г. Ф. Квітка-Основ'яненко // Рад. Літературознавство. 1986, № 10.
20. Дорошкевич О. К. Г.Ф. Квітка-Основ'яненко. Реалізм і народність української літератури ХІХ ст. Київ, 1986. 250 .
21. Євшан М. О. Суспільний і артистичний елемент у творчості // Критика. Літературознавство. Естетика. Київ: «Основи», 1998. 223 с.
22. Єфремов С. О. Квітка : Історія українського письменства, Київ, 1995. 685 с.

23. Жулинський М. Г. Квітка-Основ'яненко // Слово і доля, Київ, 2002. 496 с.
24. Жулинський. М.Г. Григорій Квітка-Основ'яненко. Київ : Дивослово, 2004. №10, с. 39 – 43.
25. Задорожна С.В. Т. Шевченко і Г. Квітка-Основ'яненко: сенсотворча і стильова опозиція // Шевченкознавчі студії: 36. наук. Праць. Київ, 2006. Вип. 8
26. Зеров М. К. Квітка й пізніша українська проза: 3 нагоди 150-х роковин народження. Українське письменство, Київ, 2002. 636 с.
27. Зеров М. К. Нове українське письменство. Київ, 2002, 105 с.
28. Зубков С. Д. Григорій Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість. Київ, 1998. 509 с.
29. Зубков С. Д. Невідоме про Г. Квітку-Основ'яненка // Рад. літературознавство, 1967, №1, с. 46—56.
30. Квітка-Основ'яненко Г.: бібліографічний покажчик/уклад. Т.Шерстюк. Харків, Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка.2001. 54 с.
31. Квітка-Основ'яненко Г. Вибрані твори Київ : Дніпро. 1987, 541с.
32. Квітка-Основ'яненко Г. Зібрання творів у семи томах, т. 4. Київ, 1979, 527 с.
33. Квітка-Основ'яненко Г. Листи // Зібр. тв.: У 7 т., Київ: Наук. думка, 1981. – Т.7, 561 с.
34. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Мемуари Евстратія Мякушкина // Зібр. тв.: У 7 т., Київ: Наук. Думка, 1981. 417 с.
35. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори. Київ, 1982. 521 с.

- 36.Квітка-Основ'яненко Г. Сватання на Гончарівці. Київ : Наукова думка, В 7 т., 1979. 94 с.
- 37.Кириченко Ю. Автор, оповідач, читач у структурі художньої прози Г. Квітки-Основ'яненка : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. Харків : 2012. 19 с.
- 38.Ковалів Ю. І Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
39. Крістева Ю. Слово. Знак. Дискурс. Антології світової літературно-критичної думки XX століття, Львів: Літопис, 1996. 477 с.
- 40.Лімборський І.В. Творчість Григорія Квітки-Основ'яненка: генеза художньої свідомості, європейський контекст, поетика, Черкаси: Брама-Україна, 2007. 108с.
41. Огоновський О. Історія літератури руської (української), Мюнхен, 1992. Ч. 3. – 123 с. 34. Основьяненко. Ответ Тихорскому : Маяк. 1843. № 10. с 34-36.
- 42.Откович К.В. Ілюзія свободи: образ жінки від традиціоналізму до модернізму. Монографія. Київ: КАРБОН, 2010. 210 с.
- 43.Петров В.П. Проблема Олеся. Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики: У 3 кн, Київ ,1994. Кн. 1. с 275-285.
- 44.Светличная А.Л., Чупринова Н.Ю. Психологический портрет в художественной литературе // Мировая литература в школе и вузе: Сборник статей, Харьков.1996. Вип.3.с.51–60.
- 45.Сементовский К.М. Г.Ф. Квитка // Москвитянин. 1843. № 5. с. 411-426.
- 46.Сентиментальна «провінція» (Нова українська література на етапі

становлення): Моногр. / О.І. Борзенко. Харків. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна, Харків, 2006. 322 с.

47.Трофименко В. В. Літературно-естетичні погляди та творча практика Г. Ф. Квітки-Основ'яненка в контексті просвітительської естетики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література», Київ, 2001. 20 с.

48. Турчин М.Б. Філософська повість на Україні: Про творчість Г. Квітки-Основ'яненка. Дивослово. 1993. № 11.

49.Ушкалов Л.В. «Він написав —Марусю». Квітка-Основ'яненко Г. Українські повісті. Харків: Ранок, 2003. с. 3–22.

50. Чалий Д. В. Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Київ, 1962.158 с.

51. Чалий Д. Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. Київ, 2001. 225 с.

52.Чижевський Д. Історія української літератури. Київ, 2003. 511с.

53. Шамрай А. П. Шляхи Квітчаної творчості, вступна стаття до кн.. Г. Квітки-Основ'яненка, Вибрані твори, т. I, вид. 2-е, Х, Київ : Книгоспілка, 1930, с. –21.

54.Швецова А.В. Культурні проєкції національного характеру. Сучасність. 2000. № 7-8. С. 123-134

55.Щербак С.І. Твори Г. Ф. Квітки-Основ'яненка як джерело дослідження інтелектуального дозвілля дворянства Харківщини.Сучасна українська нація : мова, історія, культура : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю з нагоди 15-річчя каф. українознавства, м. Львів, 16 берез. 2016 р. / МОЗ України ; Львів. нац. мед. ун-т імені Данила Галицького ; наук. ред. проф. Чоп'як В. В., проф. Магльований А. В. Львів: ЛНМУ, 2016. с. 251–252.

- 56.Шубравський В. Є. Від Котляревського до Шевченка: проблема народності української літератури, [відп. ред. Є. П. Кирилюк],Київ : Наук. думка, 1976. 292 с.
57. Януш Я. В. Мова української класичної драматургії. Львів: Вища школа, 1983. 167 с.
58. Ятищук О. В. Григорій Квітка-Основ'яненко в духовній історії України. Тернопіль : ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. 170 с.
59. Ятищук О. В. Побут та звичаї українського народу в творчості Г. Ф. Квітки-Основ'яненка : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05/ НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Інститут народознавства., Львів, 2009. – 18 с.
- 60.Яценко М. Т. Питання реалізму і позитивний герой в українській літературно-естетичній думці першої половини ХІХ ст. Київ : Наук. думка, 1979. 335 с.

ДОДАТКИ

Трансформація житійного жанру у художній інтерпретації Г.

Квітки- Основ'яненка (Повість «Маруся»).

Значний вплив на формування оповідної структури художньої прози Г. Квітки-Основ'яненка здійснила житійна література, яка була «однією з провідних форм масової культури Середньовіччя, зберігаючи свою популярність принаймні до епохи Просвітництва» [4, с. 15]. Її структурі також властиве введення образу оповідача, «довкола якого, власне, і групувався агіографічний матеріал» [4, с. 24]. Він реалізовував «прагнення вплинути на емоції читача, звернути увагу до монастирських святинь, розвинути релігійні почуття» [4, с. 37]. Головним предметом зображення в житіях ставали також «людські емоції, психологічні стани персонажа» [4, с. 46], що поряд із фольклорною емоційністю було продуктивно засвоєно літературою українського сентименталізму.

Про Григорія Федоровича Квітку-Основ'яненка пишуть, що був він людиною освіченою і віруючою. В родині Квіток шанобливо ставилися і до церкви, і до книги [2, 15]. Жанрова палітра текстів Григорія Квітки-Основ'яненка досить широка, стара оповідна традиція вплітається в оригінальний стиль письменника, набуває оновленого звучання.

Зображувану реальність Г. Квітка-Основ'яненко поділяв на сфери – «небесну» і «земну». Перевагу письменник віддавав «небесній», якої людина може досягнути після біологічної смерті, що усвідомлювалася ним не як кінець, але як початок нового існування. «Коли отець наш милосердний кого з нас покличе, проводжай з жалем, та без укору і попрьоків; перехрестись та й скажи, як щодня в отченаші читаєш: «Господи! Буде воля твоя з нами грішними!» І не удавайсь у тугу, щоб вона тобі віку не укоротила: бо гріх смертельний накликає на себе не тільки смерть, – і саму болість, хоч би яку-небудь: бо, не поберігши

тіла, загубиш і душу на віки вічні! Більш усього пам'ятуй, що ти ховаєш сьогодні, а тебе заховують завтра; й усі будемо укупі, у господа милосердного на вічній радості; і вже там не буде ніякої розлуки, і ніяке горе, і ніяке лихо нас не постигне» [6, с. 43-44].

Підкреслюючи глибоку обізнаність Г. Квітки-Основ'яненка у галузі старожитності, видатний сучасний український літературознавець Л. Ушкалов зокрема зазначав: «Властиво, Квітчина українськість є традиціоналістською з роду. Її батьківщина – світ української старовини, себто Україна доби бароко» [10, с. 73].

На закоріненість творчості Г. Квітки-Основ'яненка в барокову традицію вказує також рецепція мотиву марності дочасного людського життя, який є концептуальним осердям української барокової літератури. Іоаникій Галятовський, наприклад, вважав земне життя тимчасовим тяжким випробовуванням перед вічним перебуванням людини у благодатному небі, а біологічну смерть – не кінцем життя, а лише способом переходу в інші виміри буття [3, 331].

Не маючи змоги знайти справедливість у земному житті, герої творів Г. Квітки-Основ'яненка сподіваються на справедливість Божу. Бог для них є абсолютним джерелом добра. Г. Основ'яненко, оповідач із яким зливається особа автора, повчає: «Єсть над нами создатель наш. Він, будучи пресвятійший, саме істинне добро, самая чистая правда». Він наголошує на необхідності дотримання природних для простонародного життя правил: бути щирим, працювати не покладаючи рук, шанувати старших.

Глибоко релігійними людьми є герої творів Г. Квітки-Основ'яненка. Вчинки і поведінка простонароддя чітко регламентована моделлю християнської доброчесності. М. Петров зазначав: «Квітка часто зображав людей не такими, які вони є насправді, а якими вони повинні бути по євангельському слову і

загальнолюдському ідеалу» [10, с. 106]. Таким чином, автор репрезентував творчу модель масової релігійної свідомості із властивим для неї спрощенням складних понять та поєднанням із побутовими реаліями.

Григорій Основ'яненко за допомогою певної системи художніх засобів активізує увагу читача. Це досягається, наприклад, нагромадженням у повчальному вступі риторичних фігур: «Часто мені приходить на думку: чого б то чоловікові так дуже пристращатись на сім світі до чого-небудь, не то щоб до якої вешці, а то хоч би і до наймиліших людей: жінки, діточок, щирих приятелей і других? Перше усього подумаймо: чи ми ж на сім світі вічні? І що є у нас, хоч скотинка, хоч хлібець на току, худобонька, у скринці, так сьому так усе без порчі й бути? Ні, нема тут нічого вічного! Та й ми самі що? Сьогодні жив, завтра – що Бог дасть!» [5, с. 21].

Розглянемо трансформацію житійного жанру у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка на прикладі повісті «Маруся».

Варто зауважити, що оповідач трактує християнські поняття загалом згідно із православною церковною традицією. Але поряд із цим помітною видається простонародна інтерпретація цих понять. Так, оповідач доводить свою думку прикладами із селянського життя, значною мірою орієнтуючись на читача / слухача із простолюду. У такий спосіб була реалізована дидактична складова твору, властива традиціям давньої літератури, які передбачали виклад християнських істин у доступній формі з урахуванням особливостей аудиторії.

Згідно з риторичними вимогами, твір починається розлогим повчальним вступом. Фактично він сприймається як невелика проповідь. Окрім цього, важливо відмітити ще одну формальну деталь, яку використав письменник для побудови вступу до повісті «Маруся». Згідно з риторичною практикою, для того щоб аргументовано довести істинність думки про минущість земного життя, Г. Основ'яненко посилається на авторитет «панотця» з місцевої церкви: «Ось

слухайте лишень, як нам панотець у церкві чита, що Господь Небесний нам як отець дітям. А після сього не гріх нам буде і таке примінити: от зберуться діти на вулицю грати та будуть промеж ними шалісливі, та усе б то їм, замість іграшки, битись та лаятись, а меж ними буде дитина плохенька, смирна, покірна і що усяк її може зобідити» [5, с. 22].

Оповідач продовжує повчальну «проповідь», зіставляючи християнські уявлення із практичним життєвим досвідом простолюдина: «Адже правда, що батько тієї дитини, щоб вона не перейняла худа від своєвольників, жалкуючи об ній, кликне з вулиці до себе і, щоб воно за товариством не скучало, посадить біля себе, та й приголубить, і поніжить, і чого вона забажа, усього їй дасть... От так і небесний наш отець з нами робить: бережить нас від усякої біди і береть нас прямісінько до себе, де є таке добро, таке добро... що ні розказати, ні здумати не можна!» [5, с. 22]. Таким чином, розлогий дидактичний вступ до повісті «Маруся» побудовано значною мірою згідно з риторичними традиціями давньої української літератури. Оповідач прагне досягти легкості сприйняття завдяки нагромадженню риторичних фігур, безпосередньому зверненню до уявного життєвого досвіду читача. Крім того, Г. Основ'яненко доводить правильність своєї думки прикладами з повсякденного життя простолюду та судженнями сільського духовництва, яке сприймається оповідачем як безумовний авторитет. Усе це в повісті «Маруся» слугує розкриттю «теми» смерті.

Історія про народження, життя та смерть головної героїні Марусі значною мірою перегукується з оповідними традиціями житійної літератури. Як і в поширених сюжетах агіографічної прози, Маруся народжується неначе винагорода батькам за глибоку віру. Наум Дрот та його дружина Настя керуються у своєму житті християнськими ідеалами, які нерозривно пов'язані з дотриманням заповідей, покорою, працею, молитвами: «Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові і матері слухняний, старшим себе покірний, меж

товариством друзяка, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а до церкви? так хоч би і маленький празник, тільки піп у дзвін, – він вже й там: свічечку обмінить, старцям грошенят роздасть і приньметься за діло» [5, с. 23]. Наум виявляє надзвичайну духовну дисципліну: «За його правду не оставив же його і Бог милосердний: що б то ні задумав, усе йому Господь і посилав. Наградив його жінкою доброю, роботящою, хазяйкою слухняною... Не було меж ними не тільки бійки, та й ніякої лайки. Щодень хвалили Бога за його милості. Ув однім тільки була в них журба: не давав їм Бог діточок. Та що ж? Настя, як здума про се, то зараз у сльози та вголос; а Наум перехреститься, прочита Отчеша, – то йому і стане на серці веселіш...» [5, с. 23]. Персонажу вдається дотримуватися окреслених принципів навіть у складних життєвих ситуаціях, що потрактовано як взірць ідеальної поведінки. Фактично все життя героїв обертається навколо церковних традицій, постійних звернень до Бога та саме релігійного тлумачення подій та вчинків, а народна мораль переважно узгоджується із християнськими приписами.

Маруся народилася як винагорода «за отцевські і материнські молитви» [5, с. 23]. Морально-етичні якості головної героїні повісті значною мірою корелюються із традиціями характеротворення в агіографічній практиці: «Та й що то за дитина була! Ще малесеньке було, а знала і Отчеша, і Богородицю, і Святий Боже, і половину Вірую. А тільки, було, заче дзвін, то вже ні заграється, ні засидиться дома й каже: «Мамо, піду до церкви, бач, дзвонять; грішка не йти; тату, дай шажок на свічечку, а другий старцю Божому подати». І в церкві вже не запусте і ні до кого не заговорить, та все молиться, та поклони б'є» [5, с. 23–24].

У повісті «Маруся» митець зобразив два покоління глибоко релігійної родини. Представники старшого покоління Наум і Настя Дроти навчилися жити за принципом: на все воля Божа. Віра у всесутність і всемогутність Бога стала для головних героїв твору моральним імперативом, який допоміг їм зберегти чистоту

й незайманість у дошлюбних стосунках. Однак Маруся і Василь з огляду на палке кохання не змогли приховати свої емоції й почуття, а тому тяжко переносять розлуку. Начебто не довіряючи Богу, Маруся ставить під сумнів невідворотну зустріч з коханим після його повернення із заробітків. Героїня твору, можна було б подумати, розплатилася за свою недовіру життям. Проте, у філософському роздумі вступної частини повісті автор наголошує на вірі у Бога не прискіпливого й караючого, а люблячого й турботливого, який рятує своє творіння від гріха, як батько свою дитину від образ «своєвольників». «От так і небесний наш отець з нами робить: бережить нас від усякої біди і береть нас прямісінько до себе, де є таке добро, таке добро, що ні розказати, ні здумати не можна!» .

Поза сумнівом, на роздуми автора про стосунки Бога і людини мала присутній вплив агіографічна література, зокрема «Життя святих» Данила Туптала, де наскрізним мотивом є тлумачення образу Бога як абсолютної істини та всеосяжної любові, осягнення яких людина повинна прагнути у своєму дочасному житті. [7, с. 35]. Підтвердження даного припущення знаходимо безпосередньо в сюжеті твору. Василь після смерті Марусі зрікся суєтного світського життя, постригся в монахи, прибрав собі ім'я отця Венедихта, і присвятив своє життя безперестанним молитвам, які стали одним із засобів пошуків справжньої внутрішньої нетлінної людини, яка і є нествореною Божою частиною в ній, але так само, як і його набожна, але недосконала Маруся, не досягнув остаточного містичного єднання з Богом, що випливає з розповіді іншого монаха: «Він і прийшов немощний, та таки себе не поберігав: не слухав нікого, ськав усякої болісті і заморив себе зовсім. Далі чах-чах та от неділь зо дві як і помер. Та ще таки від суєти не збавивсь: вмираючи, просив якомога, щоб йому у труну положили якоїсь землі, що у нього у платку була зав'язана, а платок шовковий, красний, хороший платок, просив покласти йому під голови. Та як закон запереща монахові такі примхи, то його не послухали».

Образ тілесної й безтілесної, зовнішньої та внутрішньої людини, створеної за образом і подобою Божою, був широко вживаним у бароковій літературі. Кожен тогочасний письменник шукав власний шлях до трактування Бога як духової особистості й безконечної самосвідомості, відкритої для діалогу з людиною на основі любові. Міжособистісний характер стосунків Бога й людини трансформувався в концепцію Боголюдськості, згідно з якою людина розглядалася як образ і подоба Бога, а сам Бог відкрився людям в особі Ісуса Христа.

Разом із тим Бог усвідомлювався як вищий порядок, тобто макрокосм, людина – як мікрокосм. Ставлення до Бога, до його оприявлення в гармонії світобудови засновувалося на глибокій релігійності, благоговінні й доброчинності. Стосунки людини з Богом не вичерпувалися догматичною вірою в потойбічний світ, вони вимагали нових форм спілкування: *unio mystica* – єднання людини з Богом. Характеризуючи дуалістичну сутність людини, Д. Туптало стверджував: «Внѣшній, плотяный видимый есть, внутренній же духовный невидимый» [8, с. 101]. Це особливо помітно в містичній антропології Сковороди, розглядаючи яку, Л. Ушкалов зазначав: «Оскільки «внутрішня людина» наділена в Сковороди божественними рисами, вона взагалі не може належати до творива. «Внутрішня людина» – це Син Божий, Христос» [9, с. 239].

Попри те, що Г. Квітка-Основ'яненко, перейнявши від агіографічних творів сентиментальний стиль оповіді, психологізм та емоційну виразність, наділивши деяких героїв рисами святості, схилиючись до думки про тісний зв'язок людини з Богом, він усе ж не наважується ототожнювати ці два образи. «Позитивний герой Г. Квітки, зазвичай, глибоко віруюча людина, оскільки письменник вважав, що саме релігійні системи забезпечують інтенсивність людської духовності. У своєму релігійному світовідчутті письменник був налаштований саме на православ'я у християнстві, глибоку відданість якому виявляє в художній моделі,

де віра, церква усвідомлюються як складові інститути держави. Усвідомлення наявності в світоглядних засадах письменника плюралізму дозволяє, вважаємо, знайти у вчинках його героїв керування обов'язком та нехтування егоїстичними пориваннями, переважання глузду над імпульсивністю, і в той же час, – прагнення жити серцем і вірити його досвіду» [1, с. 24–25].

Дотримання християнських заповідей та норм селянського співжиття, пошана до традицій та збереження чистоти репутації, повага до старших та вірність у родинному житті – критерії, якими керується в житті Наум Дрот, його дружина, донька та Василь. Маруся зображена у творі ідеалізовано, що сприймається органічним у контексті житійної та фольклорної традицій. Героїня остерігається гріховних вчинків, прагне бути гранично чесною, не порушувати Божі заповіді та народну звичаєвість. Наведемо показовий епізод, у якому Маруся твердо відмовляє коханому в таємних побаченнях, розцінюючи їх як порушення морально-етичних норм: «Як собі хоч, а тільки, по моїй думці, се вже гріх, коли чого не можна матері сказати та тее і робити нишком від неї. Хоч розсердись зовсім..., тільки вже я не прийду, і не дожидай мене, і не шукай мене. Інше діло, якби я посватана була, тогді б і нічого; а то хто-небудь побачить, та про мене ще й слава піде? Не хочу, не хочу! Нехай Бог боронить!...» [5, с. 45].

Тож образ Марусі узгоджується зі стереотипними простонародними та християнськими поглядами. Письменник використав у творі лише такі епізоди, які не суперечать народним уявленням про ідеального християнина. Крім того, такий принцип зображення персонажів значною мірою сприяв формуванню ідеалу «природної» людини Просвітництва.

Використання досвіду давньої книжності в зображенні характерів героїв пов'язано, очевидно, з тим, що фактично лише давня література могла запропонувати необхідні зразки для перших прозових творів Г. Квітки-Основ'яненка. Фольклорна ж проза не містила прикладів розлогих психологічних

чи морально-етичних характеристик персонажів.

Варто відзначити також, що досвід давньої літератури використаний письменником у повісті «Маруся» у трансформованому вигляді; це виявилось в зображенні простонародного розуміння християнських поведінкових, морально-етичних, світоглядних традицій. Значною мірою це пов'язано, звичайно ж, із уведенням у структуру прози фігури оповідача, з мовою твору та із зображенням життя простолюдина, який є основним персонажем української творчості письменника. Усе це вимагало певної адаптації агіографічних та ораторських літературних традицій до інших мистецьких (а саме світських за своєю суттю) цілей.

У зв'язку із цим можна говорити про специфічний характер дидактичної складової української прози письменника. Так, у наведеному вище уривку з описом батька головної героїні Наума Дрота з однаковою значущістю перераховані такі його чесноти, як релігійність («свічечку обмінить, старцям грошенят роздасть...» [5, с. 23]), повага до батьків та старших, популярність серед однолітків («меж товариством друзяка» [5, с. 23]), чесність, працелюбність. Таким чином, оповідач адаптує релігійні уявлення до світських життєвих реалій, що сприймається ним як органічна єдність.

Для зображення пейзажу поряд із фольклорною тропікою використовуються численні церковнослов'янізми (самії, создати, научення, ізрадуватися [5, с. 3], що ілюструє тісний зв'язок української прози письменника із традиціями давньої літератури. Отже, оповідна структура повісті «Маруся» засвідчує засвоєння Г. Квіткою Основ'яненком деяких традицій фольклору та давньої книжності.

Природно, що, працюючи над українськими творами, письменник орієнтувався також на досвід давньої книжності. Передусім для реалізації авторських виховних інтенцій виявився придатним той морально-етичний

субстрат, який культивувався в різноманітних за жанровою приналежністю творах середньовічної та барокової літератури. Сюжети повістей письменника фактично є аргументом на доведення, і слугують для ілюстрації певної морально-етичної, філософської, релігійної проблеми. Для переконливості висунених тез автор вдається до аргументування, якому властива деяка спрощеність. Це зумовлено комунікативною ситуацією, яка передбачає орієнтацію на фіктивного читача / слухача з простолюду. У такий спосіб автор реалізовував настанови давніх риторик, у яких була прописана вимога доводити ту чи ту думку в доступній для аудиторії формі. Розгляд творів Григорія Квітки-Основ'яненка в контексті попередньої християнської літературної традиції підтверджує тяглість історії української літератури, а також уможлиблює поглиблене прочитання творчої спадщини письменника.

Список використаних джерел

1. Борзенко О. І. Сентиментальна «провінція» (Нова українська література на етапі становлення) / Олександр Іванович Борзенко, Харків, 2006. 322 с.
2. Вільна Я.В. Ідейно-естетичний феномен творчості Г. Квітки-Основ'яненка: Герменевтичний аспект : автореф. дис. ... на здоб. наук. ступ. д-ра філолог. наук, спец. : 10.01.01., Київ, 2006. 31 с.
3. Галятовський І. Месія правдивий. Київ : Друк. Києво-Печерської Лаври, 1669. XII+429+5 арк.
4. Ісіченко Ю.А. Києво-Печерський патерик у літературному процесі кінця XVI – початку XVIII ст. на Україні, Київ: Наукова думка, 1990. 180 с.
5. Квітка-Основ'яненко Г.Ф Зібрання творів: у 7 т. / Г.Ф. Квітка-Основ'яненко. Київ: Наукова думка, 1981, Т. 3. 543 с.
6. Квітка-Основ'яненко Г.Ф Повісті та оповідання. Драматичні твори. Київ : Наукова думка, 1982. 544 с.
7. Сковорода Г.С. Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків : Майдан, 2010. 1400 с.
8. Туптало Димитрій. Внутренній человек. Сочинения святого Димитрія, митрополіта Ростовскаго: в 3 ч. Киев, 1824. Ч. 1. с. 102–108
9. Ушкалов Л.В. Дмитро Туптало та Григорій Сковорода: про одну паралель академіка Миколи Сумцова. Анти пролог : зб. наук. праць, присвячених 60-річчю члена-кореспондента НАН України Миколи Сулими. Київ : Вид. дім «Стилос», 2007. с. 231–249

10. Ушкалов Л.В. Традиції українського бароко у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка. Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Харків : Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2002. Т. 9. с. 53–76

